

פרק ב'

הפעילות המצרפית: התוצר והתעסוקה

- קצב הגידול של התוצר המקומי הגולמי נותר דומה לקצב אשתקד (3.3%) והתוצר לנפש צמח ב-1.4%, כולל התרומה החיובית שנבעה מתחילת הפקתו של הגז ממאגר "תמר".
- קצב הגידול הנמוך של הסחר העולמי, והייסוף המצטבר בשנים האחרונות, הובילו השנה לירידה קלה ביצוא.
- הממשלה נקטה צעדים במטרה להקטין את הגירעון, היות שהרכיב המבני שלו גדל בשנים הקודמות. צעדים אלה תרמו מעט להאטת הצמיחה.
- הוועדה המוניתרית הגיבה לגורמים הממתנים באמצעות הפחתת ריבית ורכישות מט"ח, שתמכו בביקושים המקומיים ומיתנו את הייסוף.
- התוצר לנפש בישראל צומח מאז 2008 בקצב מהיר מהקצב הממוצע במדינות ה-OECD, והפיגור לעומתן הצטמצם מ-20% בשנת 2007 ל-14% השנה.
- הייסוף הריאלי הקטין בשנים האחרונות את עודף היצוא, והוא מהווה ערוץ למיתון היתרון שיש לישראל בשנים האחרונות על המשקים המפותחים מבחינת שיעור הצמיחה.
- מספר המועסקים בענף התעשייה הוסיף לדרוך במקום, והוא גדל במתינות ביתר המגזר העסקי. מספר המועסקים בשירותים הציבוריים הוסיף לצמוח בקצב יציב ולכן שיעור האבטלה המשיך לרדת.
- רפיון הביקושים במשק התבטא בירידה בניצולת של גורמי הייצור ובירידה בעלות העבודה ליחידת תוצר, והתפתחויות אלה עולות בקנה אחד עם ההתרחבות הקלה שחלה בשנתיים האחרונות בפער התוצר.
- הענפים המוכרים לשוק המקומי סובלים מנחיתות בתחום ההון האנושי והחדשנות, כמו גם מפיגור גדול במיוחד ברפיון לעובד, יחסית לממוצע של הענפים המקבילים במדינות ה-OECD.
- בעקבות הטמעתה של מתודולוגיה חדשה של חשבונאות לאומית, נרשמו כתוצר השקעות במחקר ופיתוח בהיקף של כ-2% מהתמ"ג. שיעור זה נמוך מסך ההוצאה למחקר ופיתוח בישראל – 4.5% תוצר – כי היתרה מהווה יצוא של שירותי מחקר ופיתוח שכבר נכלל בתוצר.

1. ההתפתחויות העיקריות ותנאי הרקע

א. ההתפתחויות העיקריות

התוצר המקומי הגולמי צמח השנה בקצב דומה לקצב צמיחתו אשתקד – 3.3% – על אף התרומה החיובית שהייתה לתחילת הפקתו של הגז ממאגר "תמר". בניכוי תרומה זו האט קצב גידולו של התוצר ל-2.5%. קצב הגידול הנמוך של הסחר העולמי המשיך להגביל את קצב גידולו של היצוא; היצוא אף ירד מעט השנה, כנראה גם בהשפעתו המצטברת של הייסוף הריאלי, לאחר מספר שנים שבהן הוא גדל בקצב מהיר מזה של הסחר העולמי. נוסף על התמתנות היצוא האטו השנה את הצמיחה גם הצעדים שהממשלה נקטה במטרה להקטין את הגירעון, לאחר שהרכיב המבני שלו עלה בשנים האחרונות לרמות גבוהות. בעקבות המשך הקיפאון בביקושים מחו"ל, הייסוף הריאלי, והמדיניות הפיסקלית לצמצום הגירעון, פעל בנק ישראל לייצובו של קצב הצמיחה: הוועדה המוניתרית נקטה הרחבה מוניתרית נוספת באמצעות הפחתות ריבית ורכישות מט"ח, וצעדים אלה תמכו בביקוש המקומי ומיתנו את הייסוף ואת השפעתו השלילית על עודף היצוא. ההשפעה הממתנת של הביקושים מחו"ל ושל שער החליפין הריאלי השתקפה בשוק העבודה, והביקוש לעובדים היה מוטת לטובת הענפים הבלתי סחירים: מספר המועסקים בענף התעשייה המשיך לדרוך במקום, ואילו התעסוקה בשאר המשק הוסיפה לגדול בקצב מתון אך יציב. זאת הודות לכך שהביקוש המקומי המשיך להתרחב והתעסוקה במגזר הציבורי גדלה, ואלה תרמו לירידה בשיעור האבטלה שנמדד במשק. שיעור זה נמצא כיום בשפל¹. נוסף על הגורמים המחזוריים ועל המדיניות תרמו לכך גם מספר גורמים מבניים (הרחבה מופיעה בפרק ה'). אף על פי ששיעור האבטלה נמוך, גורמי הייצור במשק אינם נמצאים בתעסוקה מלאה, ובשנתיים האחרונות נוצר

התוצר המקומי הגולמי צמח השנה בקצב דומה לקצב צמיחתו אשתקד – 3.3%. בניכוי תרומה שהייתה לתחילת הפקתו של הגז האט קצב גידולו של התוצר ל-2.5%, במיוחד עקב התמתנותו של המשבר הכלכלי בעולם.

לוח ב'-1 מדדים נבחרים לפעילות המשק

1995 עד 2013 (שיעורי שינוי שנתיים באחוזים)

-1995						
2013	2012	2011	2010	2009	2008	
3.3	3.4	4.6	5.7	1.2	4.0	התוצר המקומי הגולמי
1.0	1.5	2.0	3.0	-3.6	2.6	התוצר במדינות ה-OECD
1.4	1.5	2.7	3.7	-0.5	1.8	התוצר לנפש
0.3	0.9	1.4	2.4	-4.2	1.9	התוצר לנפש במדינות ה-OECD
-1.2	4.1	6.6	13.3	-10.2	8.5	היצוא ללא יהלומים והזנק
3.7	3.2	3.8	5.0	2.2	4.2	השימושים המקומיים
6.2	6.9	7.1	8.4	9.5	10.7	שיעור האבטלה (רמה)
0.8	0.5	0.4	0.7	-2.6	1.1	השכר הריאלי למשרת שכיר
2.4	0.3	1.3	3.1	3.8	-0.1	העודף בחשבון השוטף (באחוזי תוצר)
-6.4	4.5	-1.0	-5.1	1.8	¹ 0.8	שער החליפין הריאלי האפקטיבי

¹ הנתון מתייחס לשנים 2008-1999.

המקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, ארגון ה-OECD ועיבודי בנק ישראל.

¹ הלמ"ס ערכה לאחרונה שינויים בסקרי כוח אדם, ואלה מקשים על ההשוואה בין שיעור האבטלה לאחר השינוי לבין שיעורי האבטלה בשנים עברו.

במשק פער תוצר שלילי וקטן. על כך מעידות שתי התפתחויות: ירד היקף השימוש בגורמי היצור (מספרן של שעות העבודה למועסק וניצולת המכונות והציוד), ובמהלך השנה האחרונה נבלמה העלייה בשכר הריאלי.

התוצר לנפש בישראל צומח בשנים האחרונות בקצב מהיר מהקצב הממוצע ב-OECD. יתרונה של ישראל מבחינת הצמיחה היא בגורמים לייסוף ריאלי, וזה מצדו צמצם את עודף היצוא וכך מיתן מעט את הצמיחה.

התוצר לנפש צמח בשנתיים האחרונות בשיעור ממוצע של 1.5%, נמוך מקצב הצמיחה בשנים 2010 ו-2011 ומהממוצע הרב-שנתי בעשורים האחרונים (1.8%), אך גבוה מהקצב הממוצע במדינות ה-OECD. התוצר לנפש בישראל צומח בשנים האחרונות בקצב מהיר מהקצב במדינות אלה, והפיגור לעומתן הצטמצם מ-20% בשנת 2007 ל-14% השנה. מוקדם לקבוע באיזו מידה הצמצום נבע מגורמים מחזוריים שעלולים להתקזז ובאיזו מידה הוא נבע מגורמים ארוכי טווח שיתמידו. אולם יש יסוד לחשוב שלפחות חלקו אינו ארוך טווח אלא זמני: כפי שמראה גוף הפרק, היתרון שיש לישראל מבחינת הצמיחה היה בגורמים לייסוף ריאלי, וזה מצדו הקטין את עודף היצוא וכך מיתן מעט את הצמיחה. שתי התיבות בהמשך מרחיבות את היריעה וחורגות מדיון בהתפתחויות קצרות הטווח. תיבה ב'-1 דנה באפשרות לצמצם באופן קבוע את הפערים בתוצר לנפש ובפריון לעובד, באמצעות התאמת ההון האנושי וצמצום הפיגור בחדשנות בענפים הבלתי סחירים בישראל. תיבה ב'-2 עוסקת במתודולוגיה החדשה של החשבונאות הלאומית. בעקבות הטמעתה נרשמו כתוצר השקעות במחקר ופיתוח (מו"פ) בהיקף של כ-2% מהתמ"ג. ההוצאה על מו"פ בישראל גבוהה בהשוואה בין-לאומית והיא תומכת בגידול הפריון, במיוחד בענפים הסחירים.

ב. תנאי הרקע

תנאי הרקע השליליים בעולם התבטאו השנה בהאטה קלה נוספת בקצב הצמיחה העולמית (2.9% לעומת 3.2% ב-2012; פירוט לפי גושים מופיע בלוח ב'-2), והם הגבילו גם השנה את קצב הצמיחה בישראל. הצמיחה במדינות האיחוד האירופי – יעד ל-25% מהיצוא הישראלי – הייתה שלילית אף על פי שבמהלך השנה היא התאוששה במידה מסוימת. ההתאוששות בארה"ב – יעד ל-30% מהיצוא של ישראל – הייתה איטית מהצפוי, ובמרוצת השנה ניצבו ברקע הפעילות המחלוקות הפוליטיות בנוגע למדיניות הפיסקלית ("המצוק הפיסקלי") וחוסר הוודאות באשר למועד שבו יחל הצמצום ההדרגתי (tapering) של ההרחבה הכמותית (הצמצום החל לבסוף רק בתחילת 2014). שיעור הצמיחה ביפן נותר יציב בשנת 2013, תוך גידול מהיר ביצוא – בזכות פיחות חד בערך המטבע המקומי – שפיצה על ההאטה בקצב הגידול של הביקושים המקומיים. שיעורי הצמיחה בשווקים המתעוררים, הודו וסין בראשם, הוסיפו להיות מתונים יחסית לממוצע בעשור שקדם למשבר של 2008.

הסחר העולמי והיבוא במדינות המפותחות גדלו השנה בקצב יציב ונמוך. משקלו של הסחר בתוצר העולמי נותר בשנים האחרונות בעינו, בשעה שעד 2008 הוא הציג מגמת גידול מתמשכת; עד לאותה שנה הסירו מדינות רבות את המגבלות שהן הטילו על הסחר, אך מאז 2008 מטילות חלק מהמדינות מגבלות חדשות במטרה לתמוך בתוצרת המקומית לנוכח המשבר הגלובלי. כאשר בוחנים את שער החליפין הריאלי של ישראל מהפרספקטיבה של מחזור העסקים ובהשוואה לעולם, מוצאים שבשנתיים האחרונות הוא מיוסף ב-15% יחסית לשנתיים שקדמו למשבר (איור ב'-1). האיור מלמד ששער החליפין הריאלי התייסף במידה כזאת או אחרת במדינות שנפגעו מהמשבר רק במידה מתונה, ואילו במדינות שנמצאו בעין הסערה – כדוגמת ארה"ב והאיחוד האירופי – חל בו פיחות. ישראל נפגעה מהמשבר רק במידה מתונה מפני שהצמיחה במשק קיבלה תמיכה מיציבותה של המערכת הפיננסית, ואילו במשקים בהם נפגעה מערכת זו נפגעה גם ההתרחבות של הפעילות.

שער החליפין הריאלי התייסף בשנים האחרונות הן בישראל והן במדינות נוספות שנפגעו מהמשבר העולמי רק במידה מתונה.

תחילתה של הפקת הגז ממאגר "תמר" תרמה מעט פחות מנקודת אחוז לקצב הצמיחה השנה, במיוחד בזכות העובדה שהגז החליף את הסולר והמזוט, דלקים יקרים יותר שהמשק נאלץ לייבא

לוח ב'-2
ההתפתחויות הכלכליות בעולם
1995 עד 2013 (שיעורי שינוי שנתיים באחוזים)

-1995						
2013	2012	2011	2010	2009	2008	
המדינות המפותחות						
1.0	1.5	2.0	3.0	-3.6	2.6	התוצר המקומי הגולמי
2.5	1.0	4.7	11.7	-12.1	6.0	היבוא
ארה"ב						
1.9	2.8	1.8	2.5	-2.8	3.0	התוצר המקומי הגולמי
גוש האירו						
1-0.7	-0.7	1.6	2.0	-4.4	2.1	התוצר המקומי הגולמי
המדינות המתפתחות						
2.5	4.9	6.2	7.5	3.1	5.6	התוצר המקומי הגולמי
2.5	5.5	8.8	14.7	-8.3	8.8	היבוא
2.9	2.7	6.1	12.8	-10.6	6.7	הסחר העולמי

¹ הנתונים לשנת 2013 מבוססים על שלושת הרבעונים הראשונים.
² הנתונים לשנת 2013 מבוססים על אומדן.
המקור: קרן המטבע הבין-לאומית (IMF), ארגון ה-OECD ועיבודי בנק ישראל.

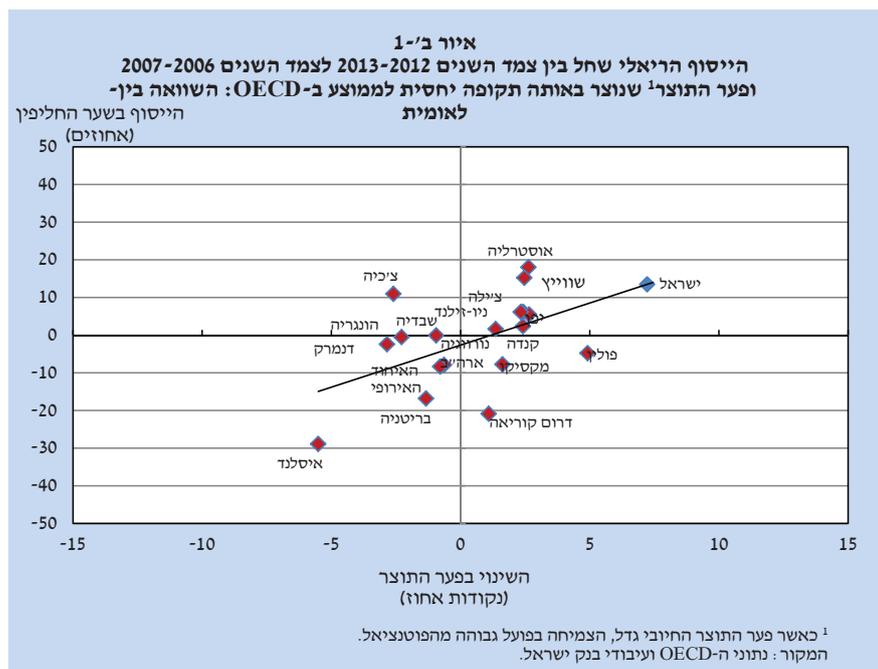
אשתקד, לאחר שאספקת הגז המצרי נפסקה והגז במאגר "ים תטיס" אזל. להחלפה זו הייתה השנה תרומה חיובית לעודף בחשבון השוטף והשפעה מייספת על שער החליפין, ותוצאות אלה צפויות להתבסס בשנים הקרובות. ייסוף שכזה – היינו כתוצאה מעלייה בעושר של מדינה בעקבות גילוי והפקה של משאבי טבע – עלול להשפיע לרעה על מגזרי פעילות אחרים במשק. תופעה זו מוכרת בשם "המחלה ההולנדית", וניתן לרככה באמצעי מדיניות, כפי שעשה השנה בנק ישראל וכפי שהממשלה מתכננת לעשות בעתיד, באמצעות הקמת קרן שתשקיע בחו"ל חלק מרווחי הגז. ואולם בתגליות הגז טמון כוח נוסף שפועל לייסוף בשער החליפין הריאלי, וזוהי ירידה במידת החשיפה של המשק לתנודות במחירי האנרגיה העולמיים ובעקבותיה – ירידה בפרמיית הסיכון של ישראל. התמורות החיוביות הללו במשק האנרגיה והשלכותיהן על שער החליפין אמנם היו צפויות במידה כזאת או אחרת מאז גילוי המאגרים, אך השווקים ייחסו חשיבות בפני עצמה לעובדה שההפקה מ"תמר" החלה בפועל, וייתכן שאף נצפתה תגובת יתר לכך. השנה פחת במידת מה המתח הביטחוני בישראל והמשק נהנה מירידה בפרמיית הסיכון שלו. חלק מהייסוף הריאלי שחל השנה משקף היפוך לפיחות שליווה אשתקד את העלייה בסיכונים הגיאוגרפיים של המשק.

היות שהרכיב המבני של הגירעון הממשלתי עלה בשנים האחרונות לרמות גבוהות, הממשלה נקטה השנה צעדים במטרה להקטין אותו (לוח ב'-5), בעיקר העלאה של שיעורי המסים הסטטוטוריים, קיצוץ בקצבאות הילדים וקיצוץ בהוצאות הביטחון. אלה הפחיתו את הגירעון המבני ב-0.6 נקודת אחוז והובילו לכך שתרומתה של המדיניות הפיסקלית לצמיחה הייתה השנה נמוכה ב-0.3 נקודת אחוז מהמוצע הרב-שנתי, וזאת לאחר שאשתקד התרומה הייתה

תחילתה של הפקת הגז ממאגר "תמר" תרמה לקצב הצמיחה ולעודף בחשבון השוטף. תגליות הגז פועלות לייסוף שעלול להשפיע לרעה על מגזרי פעילות אחרים במשק. בנק ישראל פעל השנה לרכך השפעה זו והממשלה מתכננת לעשות כך בעתיד.

תרומתה של המדיניות הפיסקלית לצמיחה הייתה השנה נמוכה מהמוצע הרב-שנתי, בשל הצעדים שנדרשו כדי להפחית את הגירעון המבני.

פרק ב': הפעילות המצרפית: התוצר והתעסוקה

גבוהה מהממוצע². סך הירידה בגירעון מנוכה המחזור הייתה גדולה יותר (כנקודת אחוז), בזכות תקבולי מס חד-פעמיים.

לנוכח הגורמים שתרמו למיתון הפעילות נקטה הוועדה המוניתרית מדיניות מרחיבה, וזו מיתנה את הייסוף ואת השפעתו השלילית על היצוא וכן תמכה בביקושים המקומיים.

הוועדה המוניתרית הגיבה לחולשת הביקושים מחו"ל, לייסוף הריאלי, ולצעדים שהממשלה נקטה במטרה לצמצם את הגירעון, בהפחתות נוספות של הריבית וברכישות מט"ח. אלה מיתנו את הייסוף ואת ההשפעה השלילית שיש לו על היצוא הן בגלל חלקו המחזורי והן בשל החשש מ"המחלה ההולנדית"³. הפחתת הריבית תמכה בביקושים המקומיים דרך שני ערוצים עיקריים. ראשית, היא הוזילה את האשראי העסקי ואת האשראי למגזר משקי הבית והקטינה את התמריץ לחיסכון⁴. הורדת הריבית גם הקטינה את נטל התשלום החודשי של חלק ניכר מנוטלי המשכנתאות הוותיקות ובכך תמכה בצריכה הפרטית. עם זאת, המגבלות שהמפקח על הבנקים הטיל בשנים האחרונות, כדי לשמור על יציבותה של המערכת הבנקאית, יצרו כנראה גם השפעה ממתנת על הביקוש למשכנתאות חדשות. שנית, הריבית הנמוכה העצימה את "תחושת העושר" בציבור: תיק הנכסים של הציבור עלה בערכו, והעלייה במחירי הדירות תרמה לעושר של בעלי הדירות והגדילה את הצריכה⁵.

² לצורך הניתוח נעשה שימוש בגמישויות שנמצאו אצל מזר, י (2013), "המדיניות הפיסקלית והשפעתה על התוצר ורכיביו", סקר בנק ישראל מס' 87. הדרך לחישוב הגירעון המבני מופיעה בתוך מזר, י (2014), "התפתחותו של הגירעון המבני בישראל במרוצת השנים 2000—2012", בנק ישראל, ניירות תקופתיים.

³ חשש זה הוביל את בנק ישראל להכריז במאי כי הוא יפעיל תכנית של רכישות מט"ח בשנים הקרובות, לפחות עד להקמת קרן העושר, הצפויה במהלך 2018. הודעה בנושא מופיעה בכתובת הבאה: <http://www.boi.org.il/he/NewsAndPublications/PressReleases/Pages/13052013m.aspx>

⁴ הרחבה מופיעה בפרק ד' – המערכת הפיננסית.

⁵ קהן, מ' וס' ריבון (2013), "מחירי הדירות והשכירות והשפעתם על הצריכה הפרטית בישראל – ניתוח באמצעות נתונים מיקרו-כלכליים", סקר בנק ישראל מס' 87.

2. הביקוש המצרפי והשימושים

א. תמהיל הביקושים מחו"ל ומהשוק המקומי

הביקוש המקומי הוביל השנה את צמיחתו של המשק, ואילו הביקוש המתון מחו"ל והייסוף הריאלי העמיקו את חולשת היצוא. איור ב'–2 ממחיש כי תרומתו של היצוא לגידול בשימושים ירדה בהדרגה מ-2010 עד 2013, ואילו תרומותיהן של הצריכה הפרטית והציבורית נותרו באותה תקופה יציבות.

חוסר האיזון בביקושים משתקף בהתפתחות התוצר של ענפי המשק (לוח ב'–4). ההטיה לטובת הביקוש המקומי התבטאה בכך שהענפים הבלתי סחירים צמחו בקצב מהיר יותר. הטיה זו התבטאה גם בכך שהמכירות המקומיות של התעשייה גדלו בשנים האחרונות ביציבות רבה יותר מהמכירות לחו"ל. אולם המכירות המקומיות של התעשייה פחתו השנה כי הייסוף הריאלי יצר השפעה ממתנת על כל המגזר הסחיר, מכיוון שהוא מוזיל את היבוא המתחרה ומסיט את הצריכה לטובתו, כפי שמראה למשל איור ב'–4 בהמשך. קצב הגידול בתוצר של ענף הבנייה התמתן השנה בהמשך להתמתנות אשתקד, לאחר שב-2009–2011 הוא גדל בחדות. התוצר של ענף החשמל גדל בשיעור חד לאחר שאשתקד הוא ירד מאוד – ביטוי לכך שהענף נהנה השנה מתחילת הפקתו של הגז בשעה שאשתקד הוא ספג את ההשפעה השלילית שנבעה מהמעבר לחומרי אנרגיה יקרים. התוצר של השירותים הציבוריים צמח במידה מתונה אף על פי שמספר המועסקים בענף עלה, שכן עלייה זו קווצה חלקית בידי הירידה במספר השעות למועסק.

הביקוש המקומי הוביל השנה את צמיחתו של המשק, ואילו הביקוש המתון מחו"ל והייסוף הריאלי העמיקו את חולשת היצוא. ההטיה לטובת הביקוש המקומי התבטאה גם בכך שהענפים הבלתי סחירים צמחו בקצב מהיר מקצב הצמיחה של התעשייה.

לוח ב'–3

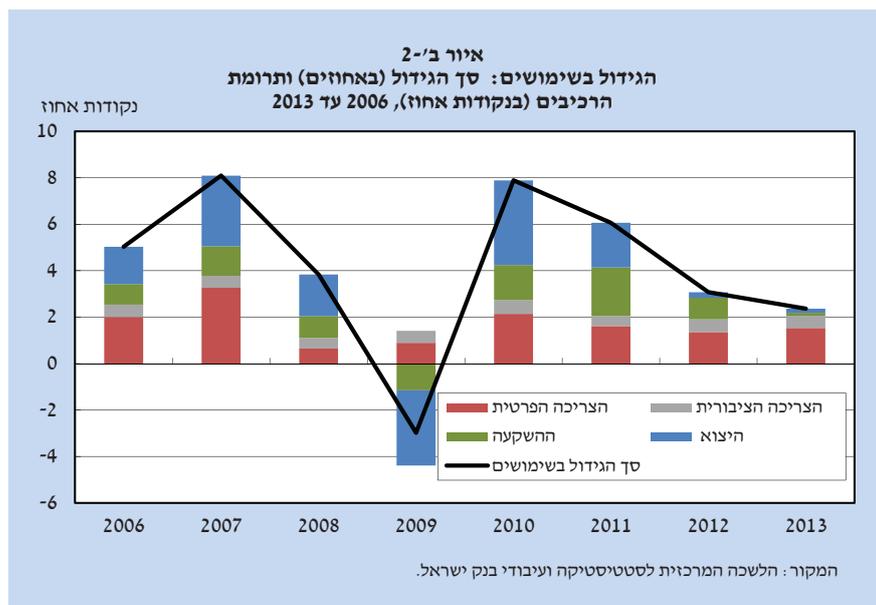
התפתחות המקורות והשימושים

1995 עד 2013 (שיעורי שינוי שנתיים באחוזים)

-1995						
2013	2012	2011	2010	2009	2008	
3.3	3.4	4.6	5.7	1.2	4.0	התוצר המקומי הגולמי
-2.7	5.2	8.9	12.1	-11.9	5.6	היבוא ללא אוניות ומטוסים ויהלומים וללא היבוא הביטחוני
2.9	3.7	5.7	5.5	0.6	3.3	השימושים המקומיים
3.7	3.2	3.8	5.0	2.2	4.2	מזה: הצריכה הפרטית
0.8	3.2	16.2	9.2	-4.6	1.9	ההשקעה בנכסים קבועים (למעט אוניות ומטוסים)
0.6	0.3	-0.4	-0.3	-0.4	-0.3	ההשקעה במלאי ללא יהלומים והזנק (אחוזי תוצר)
3.1	2.8	2.3	2.7	4.6	2.1	הצריכה הציבורית למעט היבוא הביטחוני
-1.2	4.1	6.6	13.3	-10.2	8.5	היצוא ללא יהלומים והזנק

המקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה ועיבודי בנק ישראל.

פרק ב': הפעילות המצרפית: התוצר והתעסוקה

לוח ב'-4

השינוי בתוצר של ענפי המשק

(שיעורי שינוי שנתיים באחוזים) 1995 עד 2013

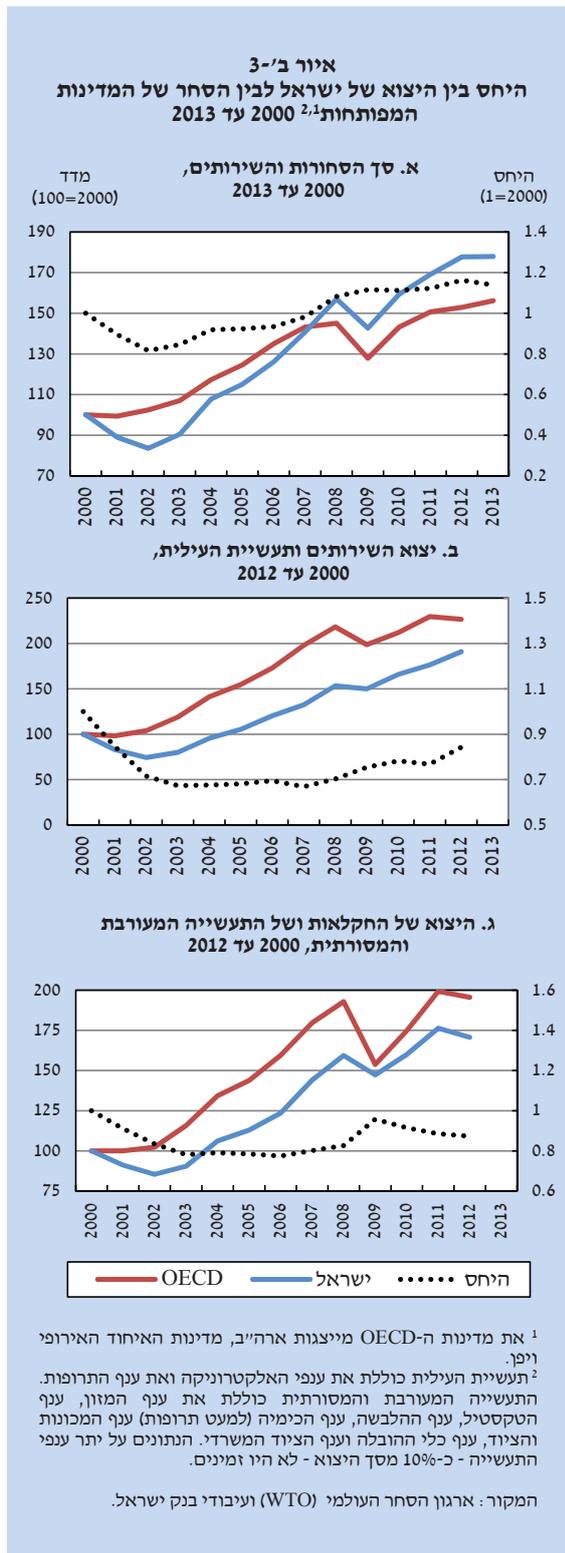
שנה	2012	2011	2010	2009	משקל מסך התוצר (2012)		
					2008	1995-	
2013	3.3	3.4	4.6	5.7	1.2	4.1	סך הכל ¹
	2.4	3.1	3.5	2.4	3.5	1.9	השירותים הציבוריים
	3.5	3.5	4.6	6.4	0.7	4.5	המגזר העסקי
	0.7	8.8	-0.4	14.9	-5.6	4.0	התעשייה
	2.1	2.7	4.4	7.4	-0.4	4.6	המסחר
	3.4	7.2	5.1	1.3	0.6	5.7	השירותים העסקיים
	3.0	4.8	11.0	11.1	2.4	-0.1	הבנייה
	8.6	2.4	4.8	7.2	5.6	13.6	התחבורה והתקשורת ²
	0.5	7.4	4.3	-9.8	16.0	3.6	החקלאות
	55.7	-46.5	-5.7	32.6	25.2	4.6	החשמל והמים

¹ הנתונים על השינוי בסך התוצר שונים מהנתונים בלוחות ב'-1 ו-ב'-3 כיוון שמקורם בנתוני הענפים, ולא בנתוני השימושים.

² הנתונים ל-1995-2008 אינם מוצגים בלוח כיוון שהם מבוססים על הגדרה שונה מהנתונים ל-2009 עד 2013. המקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה ועיבודי בנק ישראל.

ב. הביקוש העולמי והיצוא

הירידה הקלה שחלה השנה ביצוא הישראלי התרחשה אף על פי שהסחר של המדינות המפותחות צמח מעט.

היצוא (ללא יהלומים וללא מכירת חברות הזנק) התכווץ בשנת 2013 ב-1.2%. הגורם העיקרי שהגביל בשנים האחרונות, והשנה במיוחד, את עליית היצוא היה התמשכותו של המשבר העולמי וחולשת הביקוש מחו"ל (התפתחויות אלה מתוארות בסעיף 1.ב, העוסק בתנאי הרקע). יחד עם זאת, הירידה הקלה שחלה השנה ביצוא הישראלי התרחשה אף על פי שהסחר של המדינות המפותחות עלה, והדבר בא לידי ביטוי בכך שהיחס ביניהם ירד לאחר שמאז 2004 הייתה בו עלייה כמעט רצופה (איור ב'-3א).

היחס בין היצוא הישראלי לסחר של המדינות המפותחות הוסיף לעלות גם ב-2010—2012, הודות לגידול המהיר והרצוף ביצוא של השירותים והמוצרים של תעשיית הטכנולוגיה העילית – ענפים שמתאפיינים בהשפעה מסוימת על המחיר ובשולי רווח גבוהים (איור ב'-3ב). זאת בשעה שהיחס בין היצוא של מוצרי חקלאות ומוצרי תעשייה מעורבת עילית לבין הסחר של המדינות המפותחות באותם מוצרים ירד משנת 2010, לאחר שבין 2007 ל-2009 הוא עלה (איור ב'-3ג). אין עדיין נתונים מ-2013 על היצוא העולמי ברמת פירוט ענפית, אך נתונים מפורטים על ישראל מלמדים שתמונה זו כנראה התחדדה השנה: יצוא השירותים המשיך לעלות השנה, אם כי בשיעור מתון לעומת אשתקד, ואילו יצוא הסחורות ירד, במיוחד כתוצאה מירידה ביצוא של מוצרי תעשייה מעורבת ומסורתית.

ההתאוששות ביצוא של חלק מהמדינות שנמצאו בלב המשבר מקזזת – גם בהשפעת השינויים בשערי החליפין – חלק מהעלייה שהתרחשה בשנים הראשונות של המשבר במשקלו של היצוא הישראלי בסחר.

איור ב'-3ג מלמד כי אף על פי שבשנים האחרונות חלה התמתנות ביצוא הישראלי של מוצרים מעצמות

טכנולוגית נמוכה, מצבו היחסי טוב ממצבו ערב המשבר (2006), הודות לכך שבשנים 2007—2009 הוא הגיב באופן מתון לזעזוע השלילי מחו"ל. ההתמתנות שחלה בשנים האחרונות – בעקבות התאוששות היצוא של חלק מהמדינות שנמצאו בלב המשבר – מקזזת רק חלק מהעלייה שהתרחשה בשנים הראשונות של המשבר במשקל היצוא הישראלי בסחר. לקיזוז תורמים גם שערי החליפין בין המדינות: הייסוף הריאלי במדינות כמו ישראל פוגע ברווחיות היצוא שלהן ומקזז מיתרון, ואילו הפיחות במדינות שנמצאו בלב המשבר תורם להתאוששות.

הסימנים לכך שלייסוף הריאלי הייתה השפעה ממתנת על היצוא עקביים עם תוצאותיהם של מודלים שאומדים את השפעתו הכמותית של שער החליפין הריאלי על היצוא ברמה המקרו-כלכלית: לפי מודלים אלה, ייסוף של 1% מוביל לאחר כשנה לירידה של כ-0.2% בסך היצוא. ממצאים מלמדים גם שלשינויים בשער החליפין הריאלי יש השפעה רבה יותר על ענפים בעלי עצימות טכנולוגית נמוכה.⁶ המדיניות המוניטרית המרחיבה שנקטה בשנים האחרונות מיתנה השפעה זו, אך בשלב זה קשה לכמת את תרומתה להתפתחות היצוא בשנים האחרונות.

יצוא השירותים של ישראל המשיך כאמור לגדול השנה (6.1%, 3.0% בניכוי המכירות של חברות הזנק), על אף ההתמתנות בקצב גידולו, במיוחד הודות לגידול מהיר בביקוש העולמי לשירותי מחשוב ומו"פ. ישראל מתמחה בענפים אלו, והיא הצליחה לשמור על נתח השוק שלה בענף משגשג זה ואף להגדילו, וכתוצאה מכך גדל גם החלק שיצוא שירותי המחשוב והמו"פ מהווה בסך היצוא של ישראל.⁷ בניגוד לביקוש העולמי לשירותים מתקדמים, הביקוש העולמי למוצרי תעשיית האלקטרוניקה האט⁸. ההאטה בביקוש העולמי למוצרי תעשיית האלקטרוניקה – ועמה הגידול בהיצע של המדינות המתפתחות, בעיקר סין ומדינות מזרח אירופיות – שוחקים בישראל ובמדינות מפותחות אחרות את שולי הרווח מפעילות הייצור התעשייתית של ענף האלקטרוניקה, אך כפי שניתן לראות, יצוא השירותים מפצה על כך, והיצוא הכולל של ענפי העילית – בשירותים ובתעשייה – גדל בקצב נאה.

ג. הביקוש המקומי והשימושים המקומיים

השימושים המקומיים אמנם היוו גורם מייצב לצמיחה, אך המשבר בחו"ל מיתן גם את הביקוש המקומי, וזאת דרך ההתמתנות שחלה במהלך השנה בקצב הגידול של השכר הריאלי (איור ב'-12). הדבר בא לידי ביטוי גם בהתגברות הפסימיות בקרב משקי הבית, ומדד אמון הצרכנים ירד באופן רצוף מראשית 2011. ההכרה בצורך לקצץ בהוצאות הממשלה ולהעלות מסים, ומימושן של חלק מהתכניות לנקוט צעדים אלה, נתנו גם הם את אותותיהם, והירידה במדד אמון הצרכנים החריפה בחודשים בהם הוצגה ואושרה ההתאמה בתקציב. על רקע הגורמים שמיתנו את התרחבות הפעילות המקומית, ניכרת תרומת המדיניות המוניטרית להרחבתה של הפעילות המקומית.

הייסוף השפיע בעיקר על ענפים בעלי עצימות טכנולוגית נמוכה. המדיניות המוניטרית המרחיבה מיתנה השפעה זו.

העלייה המהירה ביצוא השירותים המתקדמים מפצה על שחיקת היתרון היחסי של תעשיית האלקטרוניקה במדינות המפותחות, והיצוא הכולל של ענפי העילית גדל בישראל בקצב נאה.

המשבר בחו"ל, וכן הגירעון המבני של הממשלה, הגבירו את הפסימיות ופעלו למיתון של הביקוש המקומי. המדיניות המוניטרית המרחיבה והירידה המתמשכת בשיעור האבטלה המבנית, תרמו לכך שהביקוש המקומי היה יציב.

⁶ ראו למשל תיבה ב'-3 בדוח בנק ישראל לשנת 2008, וכן סופר, יי (2005), "מדידת שער החליפין הריאלי והשפעותיו על היצוא והיבוא", בנק ישראל, סוגיות במטבע חוץ.

⁷ היצוא של שירותי המחשוב והמו"פ (ללא המכירות של חברות הזנק) שקול ל-25% מסך יצוא הסחורות (למעט יהלומים, אוניות ומטוסים), אך משקלו בערך המוסף של היצוא גדול יותר, משום שיחסית ליצוא הסחורות, יצוא השירותים כולל רק רכיב קטן של יבוא (10% לעומת 25%—30% ביצוא הסחורות). לפי הערכות, הערך המוסף הנובע מיצוא של שירותים עתירי הון אנושי (כולל חברות הזנק) שקול ל-50%—60% מהערך המוסף הנובע מסך יצוא הסחורות של ישראל (בשנת 2013).

⁸ קצב הגידול השנתי של הסחר העולמי במוצרי התעשייה העילית ירד ב-2005—2011 ל-3% בלבד, בשעה שבשש השנים שקדמו להן (1999—2005) הוא עמד על 8%.

לוח ב'-5

הביקוש המקומי: תנאי הרקע ומדדים עיקריים להתפתחותו

(שיעורי שינוי שנתיים באחוזים) 1995 עד 2013

-1995						
2013	2012	2011	2010	2009	2008	
3.7	3.2	3.8	5.0	2.2	4.2	הצריכה הפרטית
3.4	3.5	3.3	4.9	2.5	3.6	מזה: הצריכה השוטפת
3.7	0.1	7.9	9.0	-4.7	5.2	הצריכה של בני קיימא
7.1	5.3	6.9	9.2	7.8	5.1	האשראי למשקי הבית
8.8	7.8	-1.2	11.1	22.5	10.5	ערך תיק הנכסים של הציבור
-1.4	-7.4	-11.3	15.1	8.3	-2.3	מדד אמון הצרכנים
0.8	3.2	16.2	9.2	-4.6	1.9	ההשקעה בנכסים קבועים (למעט אוניות ומטוסים)
-2.1	1.1	3.2	3.7	-1.0	3.2	האשראי למגזר העסקי
47.7	43.2	48.7	54.8	48.4	5.1	מדד מנהלי הרכש ¹ (רמה)
3.1	2.8	2.3	2.7	4.6	2.1	הצריכה הציבורית למעט היבוא הביטחוני
3.2	3.9	2.7	3.6	5.3	4.5	הגירעון בתקציב הממשלה
-0.5	1.4	-0.1	-0.7	1.4		השינוי בגירעון המבני בתקציב הממשלה ²

¹ כאשר ערכו של מדד מנהלי הרכש שווה ל-50, הוא מצביע על כך שלא חל שינוי יחסית לתקופה הקודמת. כאשר ערכו גבוה (נמוך) מ-50, הוא מצביע על התרחבות (התכווצות).
² השינוי בגירעון המבני הוא השינוי שנגזר משינויים במס הסטטוטורי ומשינויים בהוצאה המתוכננת על פי התקציב.
³ הנתון מתייחס לשנים 1999-2008.
 המקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, סקר אמון הצרכנים של "גלובס-סמית", סקר מנהלי הרכש של ארגון מנהלי הרכש ובנק הפועלים, ועיבודי בנק ישראל.

הצריכה הפרטית

קצב הגידול של הצריכה הפרטית עלה השנה מעט ל-3.7%, ובסך הכול הוא דומה לקצב הצמיחה בשנתיים הקודמות. היציבות בקצב הגידול של הצריכה, בפרט של הצריכה השוטפת, בולטת לטובה על רקע ההשפעה הממתנת שהייתה למשבר בחו"ל על יתר השימושים, ועל רקע העלאות המסים. מצבו הטוב של שוק העבודה, ובפרט הירידה המתמשכת בחלקו המבני של שיעור האבטלה, תמכו גם הם ביציבות גידולה של הצריכה הפרטית. שיעורו של החיסכון הפרטי בהכנסה הלאומית עלה מעט, בזכות תחילתה של הפקת הגז ממאגר "תמר": זו הקטינה את צריכת הסולר והמזוט היקרים שהמשק נאלץ לייבא אשתקד.

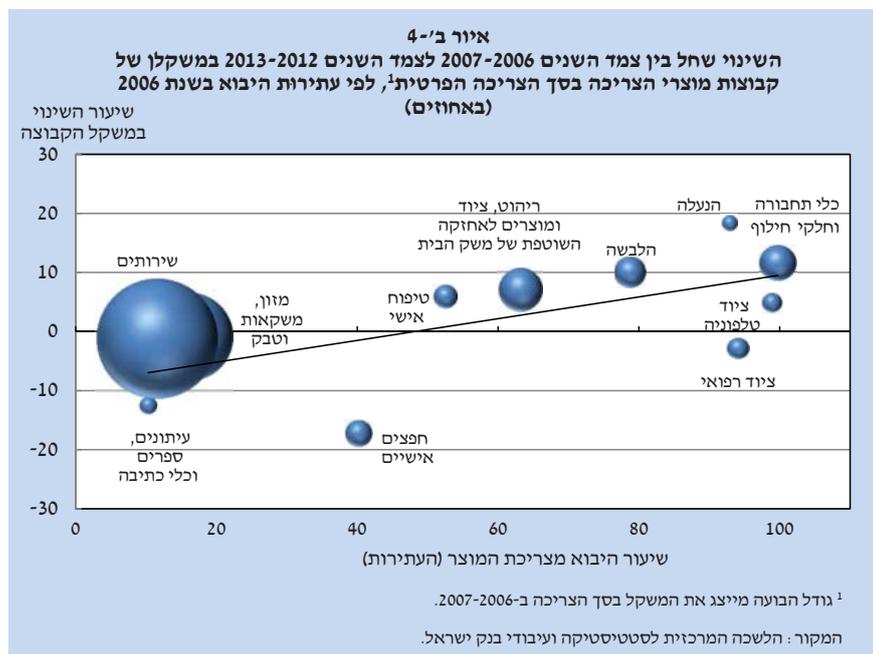
התגובה המחזורית של הצריכה הפרטית להתמתנות בקצב הצמיחה באה לידי ביטוי בהתמתנות של ממש בקצב הגידול של הצריכה של מוצרים בני קיימא, במיוחד מוצרים שאינם כלי רכב, ובגידול איטי בצריכת מוצרים בני קיימא למחצה⁹. הצריכה השוטפת מהווה כ-85% מסך הצריכה הפרטית, והיא גדלה השנה בקצב שהיה כמעט זהה לזה של השנתיים האחרונות (3.5%-4%) ודומה מאוד לממוצע ארוך הטווח שלו ושל קצב הצמיחה במשק. העובדה שקצב גידולה של הצריכה השוטפת אינו פוחת – למרות הירידה ההדרגתית שחלה בשנתיים האחרונות בקצב הצמיחה

קצב הגידול של הצריכה הפרטית נותר יציב בזכות המשך העלייה בצריכה השוטפת. התגובה המחזורית של הצריכה הפרטית להתמתנות בקצב הצמיחה באה לידי ביטוי בהתמתנות הגידול בצריכה של מוצרים בני קיימא.

⁹ הצירוף "מוצרים בני קיימא למחצה" מתייחס לקטגוריה חדשה של הלמ"ס. הקטגוריה כוללת מוצרי טקסטיל, מוצרי הלבשה והנעלה, וכדומה, המהווים כ-5% מהצריכה. זאת להבדיל ממוצרים בני קיימא, כגון מוצרי חשמל ורהיטים (אלה מהווים כ-10% מהצריכה).

פרק ב': הפעילות המצרפית: התוצר והתעסוקה

ולמרות העלאות המסים (אלה שכבר יצאו לפועל ואלה שהיו צפויות) – עשויה להעיד כי משקי הבית רואים בהרעה התפתחות זמנית שאינה כרוכה בשינוי בהכנסתם הקבועה. במהלך השנה אכן בוטלה התכנית להעלות את מס ההכנסה.

הייסוף הריאלי תמך בצריכה הפרטית כיוון שהוא מוזיל את המחיר היחסי של מוצרי צריכה מיובאים.

גורם נוסף שתמך בצריכה הפרטית הוא הייסוף הריאלי, כיוון שהוא מוזיל את המחיר היחסי של מוצרי צריכה מיובאים ובמידת מה גם את מחיריהם של תחליפיו המקומיים¹⁰. איור ב'-4 מלמד על קשר חיובי בין (1) עתירות היבוא בצריכה של קבוצות מוצרים מסוימות¹¹ לבין (2) השינוי שחל במשקלם בסך הצריכה בין השנתיים האחרונות לבין השנים שקדמו למשבר העולמי¹². נראה כי הייסוף הריאלי הסיט צריכה לעבר קבוצות מוצרים עתירות יבוא ובכך תרם לעליית היבוא ולעליית הצריכה הפרטית.

הצריכה הציבורית

הצריכה הציבורית גדלה השנה בקצב דומה לזה שמאפיין את גידולה מאז 2006.

הצריכה הציבורית, למעט יבוא ביטחוני, גדלה השנה בקצב של 3.1% קצב דומה לזה שמאפיין את גידולה מאז 2006. בין 1996 ל-2005 גדלה הצריכה הציבורית (ללא יבוא ביטחוני) ב-1.8% בממוצע; והיא גדלה בשיעור נמוך אף יותר בחלק השני של אותה תקופה, שהתאפיין בקונסולידציה

¹⁰ ראו למשל תוצאות של מודל ה-DSGE של חטיבת המחקר בנק ישראל,

Argov, E., A. Barnea, A. Binyamini, E. Borenstein, D. Elkayam and I. Rozenshtrom (2012) MOISE: A DSGE Model for the Israeli Economy, Bank of Israel, Research Department Discussion Paper No. 2012.06.

¹¹ חלקו של היבוא בצריכה של כל מוצר חושב על פי אורפייג, ד', "ערוצי התמסורת משער החליפין למדד המחירים לצרכן: מבט מיקרו-ענפי על הרכיב הסחיר במדד", יפורסם במסגרת סדרת המאמרים לדיון של בנק ישראל.

¹² כדי לשלול את האפשרות שהקשר החיובי נובע מיישום השלב הראשון של התכנית להפחית את המסכים בשנת 2012, הבדיקה נערכה גם לגבי צמד השנים 2010-2011, לעומת אותה תקופת בסיס (2006-2007); הממצאים נותרו בעינם, בעוצמה דומה. הבדיקה נערכה גם לגבי צמד השנים 2008-2009, לעומת אותה תקופת בסיס; אמנם נמצא קשר חיובי בין המשתנים, אך בעוצמה פחותה, וזוהי עדות לכך ששיקור ההשפעה התבטא רק בפיגור ובעקבות התמשכותו של תהליך הייסוף.

פיסקלית. מאז צומחת הצריכה הציבורית ב-3.1% בממוצע. השנה התמתן קצב הגידול של מרבית הרכיבים, ואילו קצב הגידול של הרכישות הביטחוניות הואף מעט.

ההשקעה

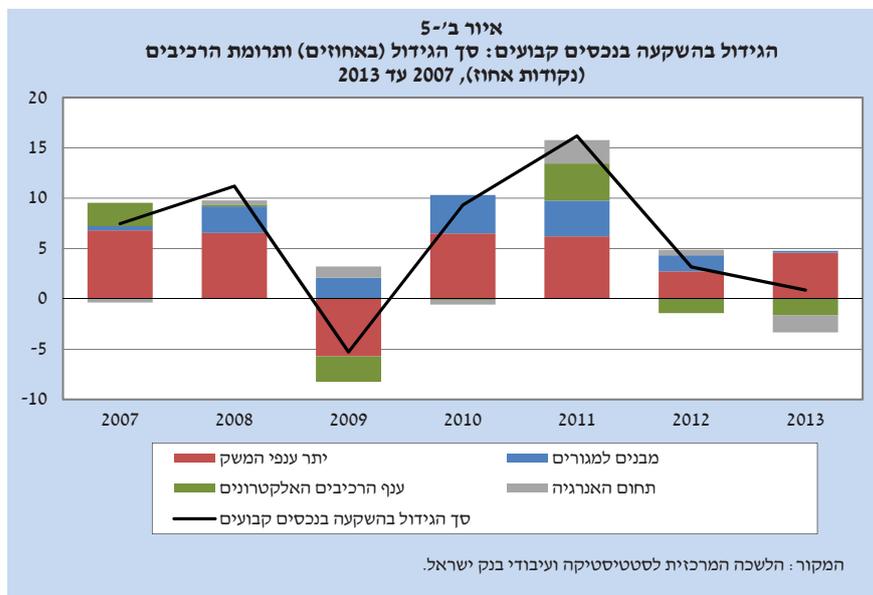
ההשקעה המקומית הגולמית גדלה השנה ב-0.8%, תוך עלייה בהשקעה במלאי. ההשקעה בנכסים קבועים עלתה בשיעור קל (לוח ב'-5), בהמשך להתמתנות החדה בקצב גידולה אשתקד. עם זאת רמת ההשקעה נותרה גבוהה ומלאי ההון במגזר העסקי גדל ב-5.2%.

איור ב'-5 מפרק את תרומת הרכיבים השונים של ההשקעה בנכסים קבועים להתפתחותה. מהאיור ניתן ללמוד שהשלמתן ההדרגתית של השקעות גדולות וחד-פעמיות – במכונות וציוד בתחום האנרגיה ובענף הרכיבים האלקטרוניים – מסבירה כחצי מסך הירידה שחלה בשנתיים האחרונות בקצב הגידול של ההשקעה בנכסים קבועים (מ-16% ב-2011 ל-1% בקירוב ב-2013). ההשקעות הגדולות בתחום האנרגיה קשורות במיוחד לתגליות הגז, והעיתוי שלהן אינו מושפע ממחזור העסקים. ההשקעות הגדולות בענף הרכיבים האלקטרוניים קשורות בפיחת המפעל החדש של "אינטל"; הירידה בהשקעה זו נפרסה על פני השנתיים האחרונות ותרמה תרומה שלילית לקצב הגידול של ההשקעה במשק.

הגידול בהשקעה במבנים למגורים נבלם בשנת 2013 והדבר תרם כ-1.5 נקודות אחוז להתמתנות ההשקעה בנכסים קבועים, בדומה לתרומה השלילית אשתקד. עם זאת, היקף הבנייה הפעילה מצוי בשנים האחרונות בשיא, במיוחד לאחר שמספרן של התחלות הבנייה עלה השנה מחדש, על רקע הביקוש הער והעלייה במחירי הדירות.

ההתמתנות בקצב הגידול של ההשקעה בענפי המשק – למעט בתחום האנרגיה ובענף הרכיבים האלקטרוניים – מסבירה את יתר הירידה שחלה בשנתיים האחרונות בקצב הגידול של ההשקעה בנכסים קבועים. קצב הגידול של ההשקעה בענפי המשק, למעט באותם תחומים יוצאי דופן, אמנם גדל מעט לעומת אשתקד, אך זוהי תוצאה של הקדמות השקעות בכלי רכב בעקבות השינויים בכללי המיסוי ה"ירוק"; זאת בשעה שההשקעה במכונות וציוד נותרה השנה ללא שינוי. הירידה בניצולת המכונות והציוד, על רקע ההתמתנות שחלה בשנתיים האחרונות בגידול הביקושים, מייצרת חלק

העלייה בהשקעה בנכסים קבועים נבלמה, בעיקר עקב השלמתן ההדרגתית של השקעות גדולות וחד-פעמיות ועקב ההתמתנות בפעילות הכלכלית. עם זאת, רמת ההשקעה נותרה גבוהה וקצב הגידול של מלאי ההון במגזר העסקי נותר יציב.

מהצורך לרכוש מוצרי הון פיזי. הירידה במדד מנהלי הרכש משקפת במידת מה את הפסימיות של המגזר העסקי ומסייעת גם כן להסביר את התמתנות ההשקעה בענפי המשק בשנתיים האחרונות. על אף כל האמור לעיל, ההשקעה בענפי המשק אינה יורדת, וזוהי עובדה מעודדת, במיוחד בהתחשב בכך שההשקעות של מדינות מפותחות ירדו, ובחדות, עוד מעבר למתחייב מקצב הצמיחה הנמוך בהן. בפרט בולטת העובדה שעל אף הירידה המתמדת במשקלו של תוצר התעשייה בסך התוצר העסקי, לא חלה ירידה של ממש במשקל שההשקעה בענף מהווה בסך ההשקעה במגזר העסקי (גם לאחר ניכוי ההשקעות החריגות שנערכו בשנתיים האחרונות בענף הרכיבים האלקטרוניים ובענף הכרייה והחציבה). המסקנה העולה מכך היא שההטיה לרעת הפעילות בענף התעשייה נראית למשקיעים – לפחות לעת עתה – מחזורית וזמנית. יציבות ההשקעה בישראל נובעת בין השאר מכך שפער התוצר שנוצר כאן אינו משמעותי כמו במדינות שנפגעו ישירות מהמשבר הפיננסי; מכך שהמדיניות המוניטרית מעודדת את החברות לשמר את כושר הייצור שלהן; וייתכן כי גם מכך שהמחיר היחסי של ההשקעה מיבוא ירד, בעקבות הייסוף.

3. ההיצע ושיווי המשקל

א. מקורות הצמיחה ופער התוצר

התוצר העסקי הפוטנציאלי

לפי גישת פונקציית הייצור המשמשת את הניתוח המופיע להלן, התוצר הפוטנציאלי הוא התוצר שהיה מתקבל בשיווי משקל היפותטי, שבו כל גורמי הייצור מועסקים בניצולת שדומה למוצע ארוך הטווח ואינה מייצרת לחצי מחירים ושכר. קצב הגידול של התוצר הפוטנציאלי נגזר ממגמות

לוח ב'-6						
מדדים להתפתחות היצע התוצר העסקי ²						
1995 עד 2013 (שיעורי שינוי שנתיים באחוזים)						
-1995						
2013	2012	2011	2010	2009	2008	
						התוצר המקומי הגולמי
3.3	3.4	4.6	5.7	1.2	4.0	
3.5	3.4	4.7	6.4	0.7	4.5	מזה: התוצר של המגזר העסקי
2.4	3.1	3.5	2.4	3.5	1.9	התוצר של השירותים הציבוריים
5.2	5.2	3.7	3.0	4.2	5.4	מלאי ההון הפיזי של המגזר העסקי
2.0	3.2	1.8	2.4	2.0	2.7	כוח העבודה
1.9	3.0	2.0	2.6	2.0	2.8	סך שעות העבודה
1.2	-0.2	2.0	3.5	-1.9	0.8	הפרייון הכולל
3.5	5.5	3.7	2.8	3.2	4.8	התוצר לשעת עבודה (נומינלי) ¹
1.2	2.5	5.9	4.2	-2.3	4.8	התמורה לשעת עבודה (נומינלי) ¹
-2.3	-2.8	2.1	1.3	-5.4	0.0	עלות העבודה ליחידת תוצר ¹
59.7	61.1	62.9	61.6	60.8	65.5	שיעור התמורה לעבודה במגזר העסקי (רמה)
-1.2	-0.6	-0.1	-0.7	-1.7	0.1	פער התוצר

¹ לאחר שחל שינוי בהגדרת הסדרה, הנתונים ל-1995-2008 מבוססים על הגדרה שונה מהנתונים ל-2009-2013.

² למעט התוצר המקומי הגולמי, התוצר של השירותים הציבוריים וכוח העבודה – אלה אינם מתייחסים למגזר העסקי. המקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה ועיבודי בנק ישראל.

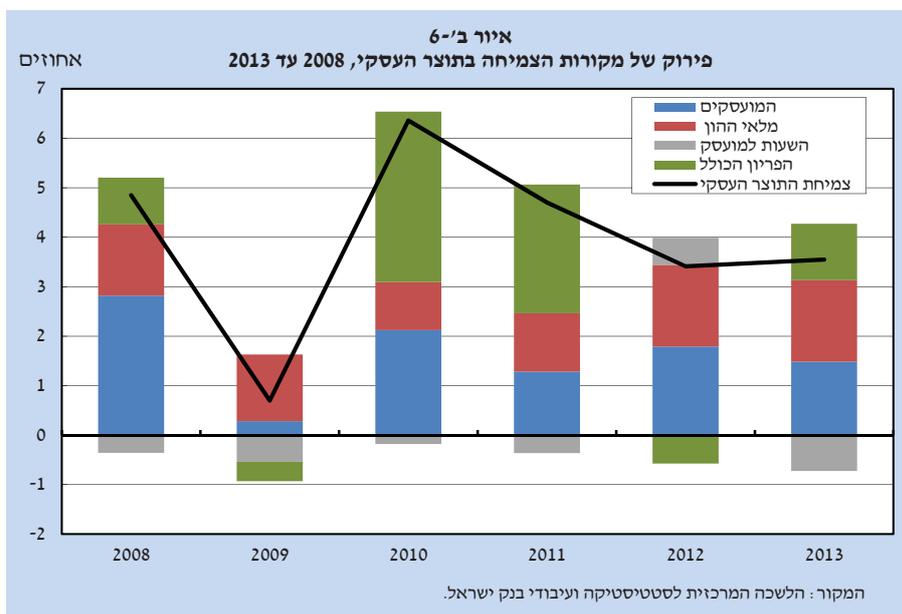
הגידול הרב-שנתיות של גורמי הייצור השונים – הון פיזי, עבודה, והון אנושי – ומהגידול הממוצע בפריון הכולל, גידול שנובע מהשיפורים הטכנולוגיים ומהשיפורים המבניים האחרים. חישובים על פי גישה זו מלמדים, שקצב הצמיחה של התוצר הפוטנציאלי העסקי היה ב-2013 4%, דומה לקצב הצמיחה הפוטנציאלי אשתקד אך נמוך מהקצב בשנות הגאות של אמצע העשור הקודם. הסיבה לכך טמונה בעיקר בהתפתחותה של תשומת העבודה הפוטנציאלית: קצב הגידול של התוצר הפוטנציאלי אמנם נתרם מהעלייה ארוכת הטווח בשיעור ההשתתפות ומהירידה בשיעור האבטלה הטבעי, אך קצב הגידול של האוכלוסייה בגיל העבודה האט בהדרגה. קצב הגידול של מלאי ההון הפיזי נשמר לעומת אשתקד, ולמרות התמתנות הצמיחה הוא אינו נמוך יחסית לממוצע ארוך הטווח שלו ויחסית לשנות הגאות. זאת משום שרמת ההשקעות במשק התייצבה ברמה גבוהה, בין השאר הודות לפרויקטים הגדולים בתחום האנרגיה ובענף הרכיבים האלקטרוניים, שתרמו לכך שמלאי ההון המשיך לגדול גם השנה בקצב מהיר דיו. תרומתו של ההון האנושי לצמיחה הפוטנציאלית ירדה בהדרגה יחסית לתרומה שהייתה לו עד לסוף שנות התשעים, והיא צפויה להוסיף להאט בשנים הקרובות, בעוצמה שתלויה בעיקר במידה שבה אוכלוסיות נוספות ירכשו השכלה רלוונטית לשוק העבודה¹³. הפריון הכולל מתאפיין בקצב גידול יציב בשנים האחרונות, מאז שהקצב עלה עם היציאה מהמיתון של השנים 2001–2003.

מקורות הצמיחה בפועל ופער התוצר העסקי

פירוק של מקורות הצמיחה בפועל (איור ב'-6) מלמד שמלאי ההון הגולמי עלה בשנת 2013 בקצב דומה לזה של 2012, ומספר המועסקים עלה בקצב מעט נמוך יותר. הפריון הכולל עלה בכ-1%, ביטוי לתחילת ההפקה של הגז, אשר הובילה לעלייה חד-פעמית בקצב הצמיחה של התוצר¹⁴. בניכוי עלייה זו נותר הפריון הכולל ללא שינוי, בניגוד למגמת גידולו ארוכת הטווח. התפתחות זו של הפריון, וכן הירידה במספר השעות למועסק, הם ביטוי לירידה בניצולת של גורמי הייצור – הון ועבודה.

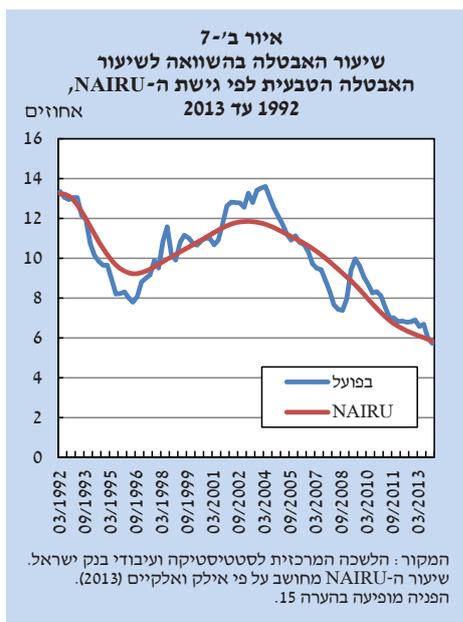
קצב הגידול של התוצר הפוטנציאלי דומה לקצב אשתקד אך נמוך מהקצב בשנות הגאות של העשור הקודם.

מפירוק של מקורות הצמיחה בפועל ניתן להסיק שחלה ירידה בניצולת של גורמי הייצור – הון ועבודה.

¹³ דיון נרחב בסוגיה מופיע בתוך ההתפתחויות הכלכליות בחודשים האחרונים, מס' 136.

¹⁴ מלאי ההון גדל בשנים עברו הודות לתגליות הגז. סביר להניח שבפריון של השנים הקודמות גלומה תרומה שלילית הדרגתית של גידול זה, והיא הפכה לתרומה חיובית גדולה חד-פעמית עם תחילת ההפקה השנה.

פער התוצר השלילי התרחב השנה, לאחר שאשתקד נוצר פער קטן.

מאחר שהתוצר הפוטנציאלי הוסיף לגדול בקצב דומה לזה של אשתקד (כ-4%), ומאחר שמנגד חלה התמתנות בקצב הגידול של התוצר העסקי בפועל, פער התוצר השלילי התרחב (לוח ב'-6), לאחר שאשתקד נוצר פער קטן. פער התוצר השלילי תואם בין השאר את הממצא ששיעור האבטלה מעט גבוה משיעור האבטלה המבנית לפי גישת ה-NAIRU¹⁵. זהו חיזוק נוסף לסברה שחלק מהירידה שחלה בשנים האחרונות בשיעור האבטלה נבע מירידה בשיעורה המבני.

ב. החשבון השוטף

העודף בחשבון השוטף גדל השנה, לאחר שאשתקד נרשם עודף קטן, כתוצאה מירידה של הגירעון בחשבון ההכנסות ועלייה בעודף במאזן הסחורות והשירותים. הירידה של הגירעון

בכשבון ההכנסות נבעה מירידה ברווחים של זרים מהשקעותיהם בישראל, לאחר שאשתקד הם עלו באופן חד וחריג. העלייה בעודף במאזן הסחורות והשירותים נבעה בעיקר מהשלמת ההשקעה במאגר הגז "תמר" ומתחילת ההפקה ברבעון השני של השנה. להתפתחות זו הייתה השפעה כפולה על המשק: ראשית, תחילת ההפקה הקטינה את צריכת הסולר והמזוט היקרים שהמשק נאלץ לייבא אשתקד לצורך ייצור חשמל, לאחר שאספקת הגז המצרי נפסקה והגז במאגר "ים תטיס" אזל; שנית, ההשקעה הגדולה במאגרי הגז – חלקה הגדול התבטא ברכישת מכונות וציוד מיבוא – הסתיימה, והירידה ביבוא נתרמה גם מכך. כאשר עורכים ניתוח מקביל של האופן שבו תחילת ההפקה השפיעה על העודף בחשבון השוטף, באמצעות מאזן החיסכון וההשקעה של המשק, התמונה מתבהרת עוד: העלייה ביבוא הדלקים היקרים – שהרימה אשתקד תרומה שלילית לשיעור החיסכון של המשק¹⁶ – ועמה העלייה בהשקעה במאגרי הגז, תרמו אשתקד לירידת הפער בין החיסכון להשקעה ולירידת העודף בחשבון השוטף. השנה תמה ההשקעה במאגרים ופירותיה תרמו לעלייה של החיסכון, והדבר פעל לעלייה של עודף החיסכון ולעליית העודף בחשבון השוטף. גורם נוסף לכך שהמשק עבר לעודף בחשבון השוטף הוא המדיניות שהממשלה נקטה כדי להפחית את הגירעון ואשר הגדילה את החיסכון הציבורי והלאומי. ממצאים מלמדים כי ירידה בגירעון הממשלה מובילה לירידה בגירעון בחשבון השוטף דרך האפיק של ירידה ביבוא האזרחי¹⁷. האטרקטיביות של המשק הישראלי יחסית למשקים אחרים קיבלה השנה ביטוי בעלייה ניכרת בזרם ההשקעות הישירות למשק. עליית העודף בחשבון השוטף ועליית ההשקעות הישירות נטו בחשבון הפיננסי (שנידון בפרק ד') הסתכמו בעודף של יותר מ-9 מיליארדי דולרים בחשבון הבסיסי (איור ג'-5), שהיווה מקור עיקרי לעלייה בזרימת המט"ח נטו אל המשק. זאת להבדיל משנים

הגידול בעודף בחשבון השוטף נובע בעיקר מהשלמת ההשקעה במאגר הגז "תמר" ומתחילת ההפקה ברבעון השני של השנה. גורם נוסף לכך הוא המדיניות שהממשלה נקטה כדי להפחית את הגירעון.

¹⁵ non-accelerating inflation rate of unemployment, שיעור האבטלה העקבי עם יציבות של המחירים, כפי שחושב בתוך אילק, א' וד' אלקיים, "אמידת שיעור האבטלה העקבי עם אי-האצה באינפלציה למשק הישראלי, 1992–2011, בנק ישראל, סדרת מאמרים לדיון, 2013.04. (המאמר המלא פורסם באנגלית).

¹⁶ מאחר שהממשלה החליטה להחליק את השפעתו של המחסור בגז על מחירי החשמל, ההשפעה התבטאה בהפסדים של חברת החשמל ב-2012 וברווחיות בשנים הבאות, עד שיכוסה ההפסד בגין המחסור בגז. רווחי החברה והפסדיה מתבטאים בחיסכון העסקי.

¹⁷ מזר, י' ומי' הרן, "המדיניות הפיסקלית והחשבון השוטף", בנק ישראל, סדרת מאמרים לדיון, 2012.09.

לוח ב'-7
החיסכון, ההשקעה והחשבון השוטף
 (אחוזים מההכנסה הלאומית)
 1995 עד 2013

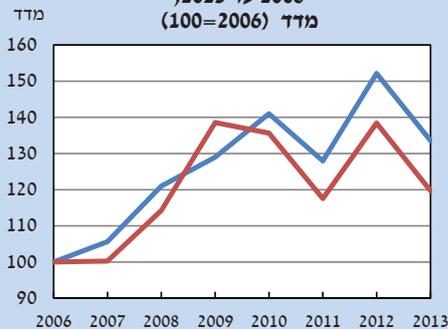
						-1995	
2013	2012	2011	2010	2009	2008		
21.9	21.0	21.1	20.9	21.3	19.5		החיסכון הלאומי הגולמי
-0.9	-1.6	-0.6	-1.4	-2.7	-0.5		מזה: הציבורי
22.8	22.6	21.7	22.3	23.9	19.9		הפרטי
19.5	20.6	19.8	17.9	17.4	19.8		ההשקעה הגולמית
0.1	0.3	14.1	12.7	12.9	13.4		מזה: בענפי המשק
13.3	14.2	6.0	5.5	5.1	5.4		בדוור
6.0	6.2	-0.2	-0.4	-0.6	1.0		במלאי
2.4	0.3	1.3	3.1	3.8	-0.4		החשבון השוטף נטו
1.2	0.2	-0.5	1.7	2.8	-2.4		מזה: מאזן הסחורות והשירותים
-1.9	-3.1	-1.7	-2.2	-2.5	-3.1		חשבון ההכנסות נטו
3.1	3.3	3.4	3.5	3.5	5.1		ההעברות השוטפות נטו
1.3	6.5	-6.7	-4.4	10.4	0.1		תנאי הסחר ¹
-6.4	4.5	-1.0	-5.1	1.8	² 0.8		שער החליפין הריאלי האפקטיבי ¹

¹ שיעורי השינוי השנתיים באחוזים.

² הנתון מתייחס לשנים 2008-1999.

המקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה ועיבודי בנק ישראל.

איור ב'-8
התפתחות עודף היצוא¹ של ישראל,
2006 עד 2013
מדד (100=2006)

— עודף היצוא
 — היחס בין עודף היצוא של ישראל ליבוא במדינות המפותחות

¹למעט אוניות ומטוסים, יבוא ביטחוני, יהלומים וחומרי אנרגיה. הסבר נוסף מופיע בהערה 18.

המקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה ועיבודי בנק ישראל.

שבהן העלייה בזרימת המט"ח למשק נבעה בעיקר משינויים בתנועות ההון קצרות הטווח. בניגוד אליהן, ההשקעות הישירות נחשבות להשקעות לטווח ארוך, שכן הן מקנות לזרים זכויות ניהול בחברות ישראליות.

העלייה בעודף בחשבון הבסיסי אמנם נובעת מהצלחתו של המשק להגדיל את עודף היצוא ואת זרם ההשקעות הישירות בשנות המשבר הגלובלי, אך הייסוף שנלווה לעלייה זו פועל לאזן בהדרגה את החשבון השוטף ולצמצם את היתרון של ישראל מבחינת הצמיחה. ביתר פירוט, בסעיף 2.א תוארו סימנים לכך שבשנים האחרונות הייתה לייסוף השפעה שלילית על היצוא, ובסעיף 2.ב תוארו סימנים לכך שהייתה לו השפעה חיובית על היבוא של מוצרי צריכה. ניתוח כולל של עודף היצוא (בניכוי כמה

האטרקטיביות של המשק הישראלי, יחסית למשקים אחרים, התבטאה השנה בעלייה ניכרת בזרם ההשקעות הישירות למשק.

הייסוף שנלווה לעלייה בעודף בחשבון השוטף, ולעלייה בזרם ההשקעות הישירות, פועל כגורם שמקזז מהעודף בחשבון השוטף ומצמצם את היתרון שיש לישראל מבחינת הצמיחה.

סעיפים¹⁸, איור ב'-8) תומך גם הוא בממצאים, שכן העודף עלה בשנים הראשונות של המשבר והתמתן בשנים האחרונות, במיוחד אם מביאים בחשבון שחלק בלתי מבוטל מהגידול שחל בו אשתקד נבע מאירוע חריג – פתיחת המפעל החדש של "אינטל".

4. ההתפתחויות המקרו-כלכליות בשוק העבודה

א. הביקוש לעובדים

ההאטה שחלה מאמצע 2011 בקצב הגידול של הביקוש המצרפי, וההאטה בקצב הצמיחה של התוצר לשעת עבודה (לוח ב'-6), הביאו להתמתנות של הביקוש לעובדים במגזר העסקי, כפי שהוא בא לידי ביטוי בשיעור של תוספת המשרות (המאוישות והפנויות, איור ב'-9). שיעור זה היה השנה נמוך יחסית לשנתיים האחרונות, והוא בוודאי נמוך מהשיעור בסוף 2007. האיור מראה גם ששיעורה של תוספת המשרות בתעשייה ירד משנת 2008 בחדות, יחסית לעוצמת הירידה ביתר המשק. ענף התעשייה הוא הענף הסחיר המרכזי במשק, והעובדה שהביקוש לעובדים בענף ירד במידה משמעותית יותר נובעת מהביקוש המתון מחו"ל ומהייסוף בשער החליפין; כפי שנכתב בסעיפים קודמים, השפעתם של גורמים אלה על יצוא ענפי התעשייה המסורתיים והמעורבים ניכרה בשלוש השנים האחרונות, ואילו יצוא השירותים המשיך לגדול בהתמדה. עם זאת, במהלך השנה חל שיפור ביחס זה לטובת התעשייה, במיוחד בזכות עלייה בשיעור המשרות החדשות שלא אוישו. ייתכן ששיפור זה מבטא את ניצני ההתאוששות שניכרו במהלך השנה בארה"ב ובאיחוד האירופי, היעדים למרבית היצוא הישראלי.

הביקוש לעובדים
במגזר העסקי התמתן
כתוצאה מההאטה בקצב
הצמיחה.

¹⁸ עודף היצוא המנותח כאן נוכח מסעיפים בסדר גודל מקרו-כלכלי – כגון אוניות ומטוסים, יבוא ביטחוני, יהלומים וחומרי אנרגיה – שכן ההתפתחויות החריגות בהם אינן נובעות בדרך כלל מהגורמים המקרו-כלכליים שאת השפעתם אנו מנתחים כאן.

ב.היצע העובדים

הגידול בכוח העבודה היה מתון (לוח ב'-8) השנה יחסית לזה של אשתקד, כיוון שהעלייה בשיעור ההשתתפות נבלמה השנה לאחר עלייה מתמשכת שנבעה בעיקר מעליית שיעור המשכילים באוכלוסייה. קיימים סימנים לכך שעלייה זו הגיעה לשיא בשנים האחרונות והיא צפויה להתמתן, משום ששיעורי הלמידה במוסדות להשכלה גבוהה במרבית קבוצות האוכלוסייה הגיעו לרמה גבוהה בהשוואה בין-לאומית. קצב הגידול בכוח העבודה מתון גם מהקצב במרבית העשור הקודם; קצב הגידול של האוכלוסייה בגילי העבודה העיקריים (25-64) נמוך בשנים האחרונות יחסית לעבר, בגלל היציאה מטווח גילים זה של שנתונים שהתאפיינו בקצב גידול מהיר יחסית לשנתונים המצויים כיום בגיל העבודה.

הגידול בכוח העבודה התמתן כתוצאה מכך שנבלמה העלייה המתמשכת בשיעור המשכילים, פרטים שמתאפיינים בשיעור גבוה של השתתפות בכוח העבודה; וכן כתוצאה מהזדקנותם של שנתונים שהתאפיינו בקצב גידול מהיר יחסית לשנתונים המצויים כיום בגיל העבודה.

לוח ב'-8						
הנתונים העיקריים על שוק העבודה						
1995 עד 2013 (שיעורי שינוי שנתיים באחוזים)						
-1995						
2013	2012	2011	2010	2009	2008	
1.8	1.6	1.8	1.7	1.8	2.3	האוכלוסייה בגילי העבודה (15+)
63.8	63.6	62.6	62.6	62.1	59.8	שיעור ההשתתפות בכוח העבודה (רמה)
2.0	3.2	1.8	2.4	2.0	2.7	כוח העבודה
59.8	59.2	58.2	57.6	56.6	54.0	שיעור התעסוקה (רמה)
6.2	6.9	7.1	8.4	9.5	10.7	שיעור האבטלה (רמה)
1.3	1.1	1.7	1.9	2.2	2.6	האוכלוסייה בגילי העבודה העיקריים (25-64)
78.8	78.6	77.5	77.1	76.7		שיעור ההשתתפות בכוח העבודה בגילי העבודה העיקריים (25-64, רמה)
74.5	74.0	72.8	71.8	70.7		שיעור התעסוקה בגילי העבודה העיקריים (25-64, רמה)
5.5	5.9	6.1	7.2	8.3		שיעור האבטלה בגילי העבודה העיקריים (25-64, רמה)
2.9	3.1	2.8	3.3	0.7	2.9	המועסקים
2.2	2.6	1.9	3.1	0.4	3.0	מזה: המועסקים במגזר העסקי
4.3	4.0	4.9	3.6	1.3	2.6	המועסקים במגזר הציבורי
2.3	2.6	2.6	2.7	2.2	2.9	סך שעות העבודה
1.9	3.0	2.0	2.6	2.0	2.8	מזה: סך שעות העבודה של המגזר העסקי
3.4	1.1	4.7	3.0	2.8	3.3	סך שעות העבודה של המגזר הציבורי
-0.6	-0.5	-0.2	-0.6	1.5	0.1	שעות למועסק
-0.2	0.4	0.1	-0.5	1.6	-0.1	מזה: שעות למועסק במגזר העסקי
-0.8	-2.8	-0.2	-0.6	1.5	0.7	שעות למועסק במגזר הציבורי
2.6	2.2	3.8	3.4	0.7	4.7	השכר הנומינלי למשרת שכיר
0.8	0.5	0.4	0.7	-2.6	1.1	השכר הריאלי למשרת שכיר

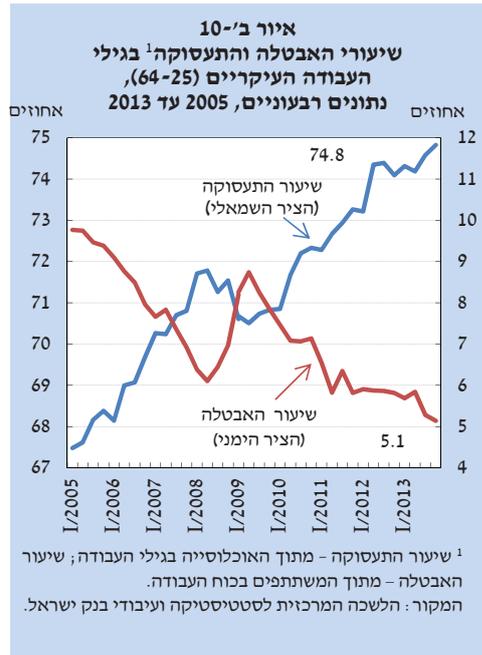
המקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה ועיבודי בנק ישראל.

ג. שיווי המשקל בשוק העבודה: התעסוקה האבטלה והשכר

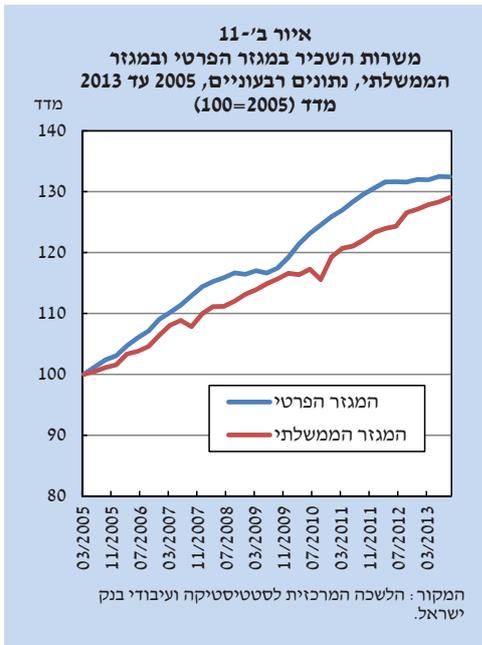
שיעור האבטלה במשך ירד השנה, בהמשך לירידתו הקלה אשתקד. התמתנות הגידול של הביקוש לעובדים במגזר העסקי הביאה לכך ששיעור התעסוקה גדל במידה פחותה יחסית לאשתקד (איור ב'-10 ולוח ב'-8). ההתמתנות שחלה השנה בקצב הגידול של כוח העבודה תרמה לכך ששיעור האבטלה הוסיף לרדת במהירות אף על פי ששיעור התעסוקה עלה במידה מתונה יותר.

העלייה בשיעור התעסוקה נבעה מעלייה מהירה יחסית במספר המועסקים במגזר הציבורי; במגזר העסקי עלה מספר המועסקים רק במתינות. נתונים על משרות שכיר (שמקורם בנתוני הביטוח הלאומי) מצביעים על הבדלים משמעותיים אף יותר בין התפתחות המשרות במגזר העסקי לבין ההתפתחות במגזר הציבורי: מספר המשרות במגזר העסקי קפא בשנתיים האחרונות, בשעה שמספרן במגזר הציבורי המשיך לגדול בקצב יציב (איור ב'-11)¹⁹.

הקיפאון במספר משרות השכיר במגזר העסקי עקבי עם נתונים נוספים שמלמדים כי קיים רפיון בשוק העבודה למרות הירידה באבטלה: ממוצע שעות העבודה למועסק ירד כך שגם לפי סקר כוח אדם סך תשומת העבודה כמעט לא עלה השנה, ושיעור העובדים במשרות חלקיות שלא מרצון עלה. השכר הריאלי אמנם עלה בממוצע לעומת אשתקד, אך חלק מעלייתו משקף את העובדה שהאינפלציה הייתה נמוכה מהצפוי, מה גם שבמהלך השנה נבלמה עליית השכר והוא אף ירד לקראת סופה

ההתמתנות שחלה השנה בקצב הגידול של כוח העבודה תרמה לכך ששיעור האבטלה הוסיף לרדת במהירות אף על פי ששיעור התעסוקה עלה במידה מתונה יותר.

למרות הירידה בשיעור האבטלה קיימים סימנים לרפיון בשוק העבודה.

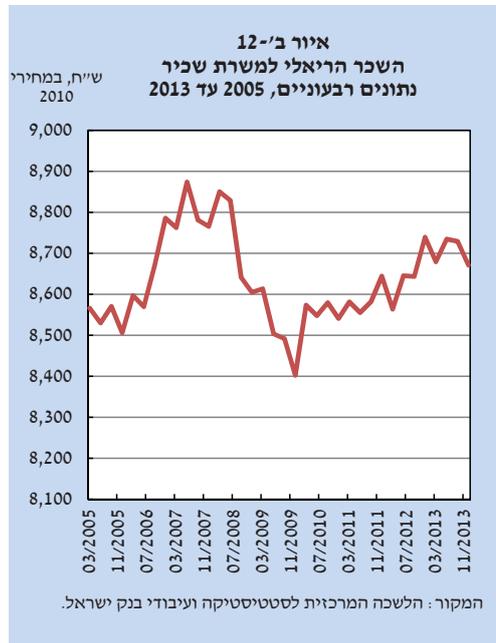
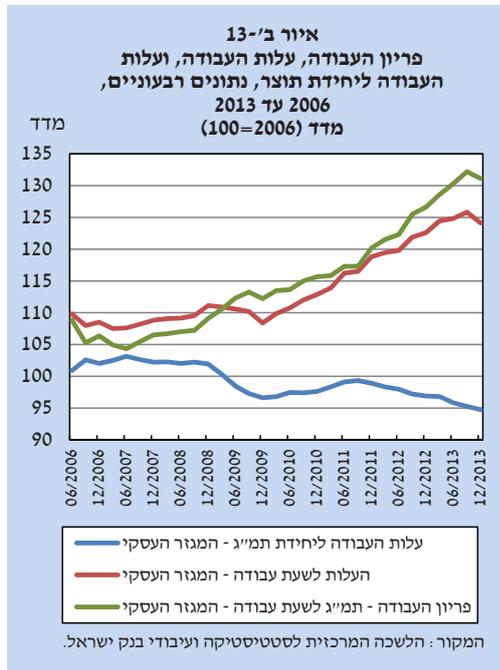
(איור ב'-12). לבסוף, הירידה שהתרחשה בשנתיים האחרונות בעלות העבודה ליחידת תוצר (איור ב'-13) תומכת גם היא בהערכה שניצולת גורמי הייצור אינה מלאה.

לכך יש להוסיף את ההערכה שלפחות חלק מהירידה בשיעור האבטלה נובע מתהליכים ארוכי טווח ולא ממחזור העסקים. ירידה זו נובעת משתי התפתחויות. ראשית, עלייה במשקלם של ענפים

לפחות חלק מהירידה בשיעור האבטלה נובע מתהליכים ארוכי טווח ולא ממחזור העסקים.

¹⁹ הדיון מתייחס באופן עקבי לחלוקה בין המגזרים העסקי והציבורי המבוססת על סקר כוח אדם. כפי שמראה למשל לוח ב'-8. אולם איור ב'-11 מסתמך על נתוני משרות השכיר שמקורם בביטוח הלאומי, ולכן הוא מתייחס לחלוקה בין המגזרים הפרטי והממשלתי. במסגרת החלוקה המבוססת על סקר כוח אדם, משרות בתחומי הבריאות, החינוך והרווחה משתייכים למגזר הציבורי גם אם המעסיק הוא גוף פרטי.

שבהם יש חשיבות לשימור עובדים: המעסיקים בענפים אלה מעדיפים להקטין את ממוצע שעות העבודה ולא את מספר המועסקים. כבר בפרק הראשון של המשבר הגלובלי בלטה מתינותה של התגובה בשוק העבודה, לעומת עוצמתה של הפגיעה בפעילות. שנית, עלייה ביעילות האיוש של משרות ובשיעור העובדים המשכילים. דיון נרחב בנושא מופיע בפרק ה'.

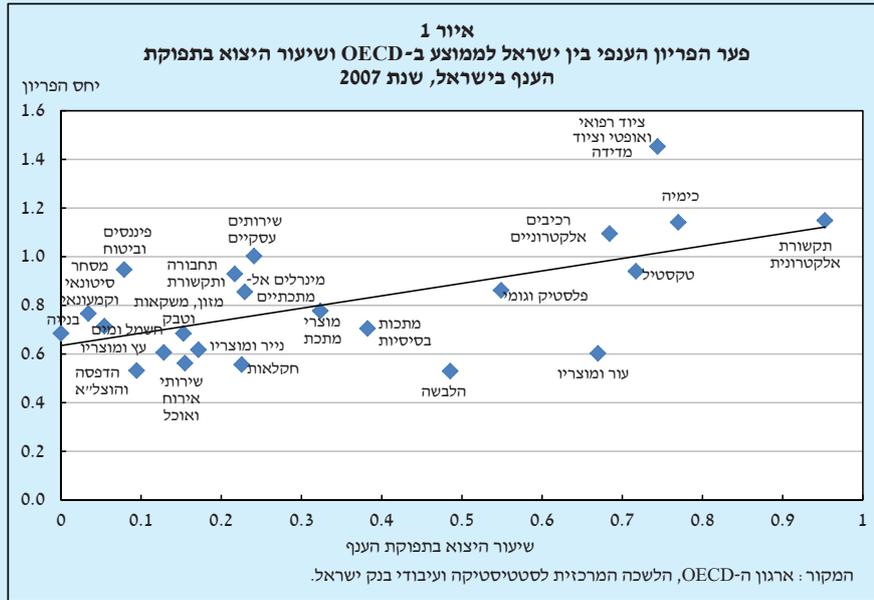
תיבה ב'-1: הפריון לעובד בענפים המוכרים לשוק המקומי ובענפים המייצאים: ניתוח מנקודת מבט בין-לאומית

הפריון לעובד – היחס בין התוצר למספר העובדים – מודד את כושר הייצור של המשק לאורך זמן בהתחשב במספר העובדים שלרשותו. תיבה ב'-1 בדוח בנק ישראל לשנת 2012 מצאה, כי ב-2011 היה הפריון לעובד בישראל נמוך ב-14% מהממוצע ב-OECD, וכי הפריון לשעת עבודה היה נמוך ב-24%. התיבה הזכירה מספר גורמים שיכולים להסביר את הפיגור. ברנד¹ מצא כי הפריון בענפים שמוכרים לשוק המקומי נמוך מהפריון בענפים מייצאים. כאן אנו בוחנים האם נחיתותם של ענפים אלה משמעותית יותר בישראל מאשר בשאר החברות ב-OECD, והאם הדבר מסייע להסביר את פיגור הפריון בסך המגזר העסקי.

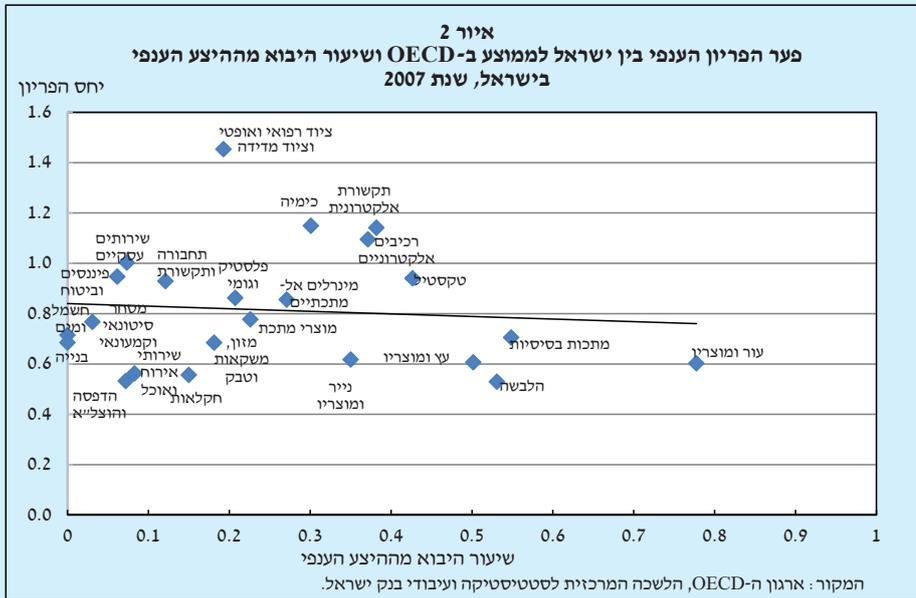
כפי שמראה איור 1, פערי הפריון לעובד² נעים בין 50%-30% לרעת ישראל בענפי ההלבשה והבנייה, בהתאמה, לבין למעלה מ-40% לטובת ישראל בענף הציוד הרפואי, האופטי וציוד המדידה; גם בענפי האלקטרוניקה והכימיה קיים פער

¹ Brand Gilad, Israel's Growth Paradox: Declining Productivity and Returns to Human Capital, The Milken Institute Fellows Program, 2014.

² הנתונים שיוצגו בהמשך התיבה מתייחסים לפריון לעובד ולא לפריון לשעת עבודה, משום שב-OECD יש רק נתונים חלקיים על שעות עבודה ברמת פירוט ענפית. אך כשבדקנו את הנתונים החלקיים מצאנו שיחסית לממוצע ב-OECD, מספר שעות העבודה בישראל גבוה במידה דומה בכל הענפים. לכן המסקנות באשר לפערי הפריון הענפיים אינן רגישות לכך שמשמשים בפריון לעובד במקום בפריון לשעת עבודה.

לטובת ישראל. האיור מלמד כי קיים מתאם חיובי³ בין שיעור היצוא בתפוקת הענף לבין פערי הפרייון (כשהם לטובת ישראל). מבדיקה עולה כי מתאם זה די ייחודי לישראל, ונוסף עליה הוא בולט רק בגרמניה ובדנמרק. סיבה אפשרית לתופעה היא שענפי היצוא מתמודדים עם תחרות עזה יותר מאשר חלק מהענפים המוכרים לשוק המקומי. לכן יש לאחרונים פחות תמריץ להתייעל, במיוחד אם היבוא המתחרה נמוך יחסית להיקף התפוקה המקומית. אולם כפי שמראה איור 2, אין עדות לקשר כזה: לא נמצא מתאם בין פער הפרייון לבין שיעור היבוא המתחרה בסך התפוקה. הפער בפרייון אמנם שלילי למשל בענף המזון, תחום שבו יש שיעור נמוך של יבוא מתחרה, אך הוא שלילי גם

³ הקשר בין המשתנים נמצא מובהק ברגרסיה.

בענפים שבהם היבוא המתחרה מהווה יותר מחצי מהתפוקה הנמכרת בישראל, למשל ענפי ההלבשה, העור, העץ, הנייר, והדפוס וההוצאה לאור. ייתכן שאין קשר חיובי בין שני המשתנים משום שגם בענפים אלה יש למעשה מעט תחרות בגלל בלעדיות של היבואן, או משום שפריון גבוה של הייצור המקומי אינו מצדיק כניסה של יבואן מתחרה. סיבה אפשרית שנייה לכך שנמצא קשר חיובי בין שיעור היצוא בתפוקת הענף לבין פערי הפריון – ענפי היצוא הבולטים מנצלים את היתרון היחסי של ישראל בתחום ההון האנושי והחדשנות. כפי שנכתב בדוח זה בעבר, המשק הישראלי מתאפיין בשניות (דואליות): מצד אחד קיימים בו ענפי יצוא עתירי הון אנושי וחדשנות, ומצד שני – ענפים שסובלים מנחיתות. נשאלת השאלה האם השניות הזו יוצאת דופן בעולם. לוח 1 מוצא סימנים ברורים לכך. יחסית לממוצע ב-OECD יש בישראל שיעור גבוה של בעלי השכלה גבוהה בקבוצת ענפי התעשייה שמייצאים את מרבית תוצרתם, בענף הפיננסים והביטוח, ובענף השירותים המקצועיים, הטכניים והמדעיים⁴. הפריון בענפים אלה אינו נופל מהפריון הממוצע במדינות ה-OECD ובחלק מהם הוא אף גבוה ממנו. לעומת זאת, בענפים שבהם דומה שיעור ההשכלה לשיעור במדינות אחרות קיים פער בפריון לרעת ישראל. ממצאים אלה לבדם מסבירים רק את הצלחת הענפים המצטיינים, הם אינם יכולים להסביר את הפיגור בענפים האחרים. כדי להשלים את הניתוח נשווה בין שיעור העובדים במשלחי יד אקדמיים⁵ בישראל לבין שיעורם ב-OECD:

לוח 1
פערי הפריון וההון האנושי בענפי המשק, ישראל והממוצע ב-OECD,**

2011

שיעור המשרות של מהנדסים ומדענים	שיעור המשרות שדורשות השכלה גבוהה		שיעורם של בעלי השכלה גבוהה*		פער הפריון		
	הממוצע ישראל ב-OECD	הממוצע ישראל ב-OECD	הממוצע ישראל ב-OECD	הממוצע ישראל ב-OECD			
0.7	1.8	1.5	2.1	8.9	12.8	-44.3	החקלאות
3.1	1.2	6.3	2.6	15.4	19.1	-39.0	תעשייה בעלת שיעור יצוא נמוך (20% ומטה)
3.5	2.7	6.2	3.0	13.7	14.9	-28.3	תעשייה בעלת שיעור יצוא בינוני (20%-50%)
5.4	16.2	11.9	17.4	23.8	35.8	3.5	תעשייה בעלת שיעור יצוא גבוה (50% ומעלה)
3.3	3.1	5.1	3.5	13.1	9.6	-31.5	ענף הבנייה
0.6	0.7	5.4	2.3	15.9	15.4	-23.3	ענף המסחר והתיקונים
-	-	-	-	-	-	-43.7	שירותי אירוח ואוכל
0.9	2.9	19.3	17.3	45.3	52.5	-5.3	פיננסים וביטוח
2.3	2.1	8.2	3.7	33.4	34.0		שירותי נדל"ן
17.7	33.0	45.6	35.9	55.6	66.5	0.0	שירותים מקצועיים, טכניים ומדעיים
0.8	0.2	5.5	1.7	18.2	16.9		שירותים אישיים ומנהלתיים
6.8	20.3	17.1	22.4	29.6	39.2	-29.0	חשמל
2.6	16.2	7.1	18.4	16.1	35.9		מים

* בעלי השכלה גבוהה - בוגרי תואר ראשון לפחות.

** ענפי התחבורה והתקשורת אינם מוצגים משום שקשה לייצר ענפים מקבילים ב-OECD. המקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה ועיבודי בנק ישראל.

⁴ ענף זה כולל בין השאר את ענפי המחשוב והמו"פ.

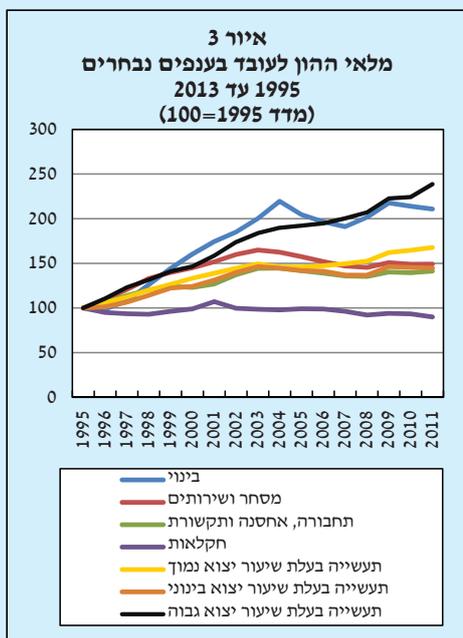
⁵ משלחי יד אקדמיים על פי סיווג משלחי היד של הלמ"ס והסיווג הבין-לאומי המקביל. הם כוללים למשל מהנדסים, מדענים, כלכלנים, רואי חשבון, וכדומה.

כמעט בכל הענפים שבהם הפריזון נמוך, גם שיעור העובדים במשלחי יד אקדמיים – ובמיוחד משרות של מהנדסים ומדענים – נמוך מהשיעור המקביל ב-OECD.⁶ זהו למשל המצב בענפי התעשייה שמייצאים מעט יחסית, וכן בענפי הבנייה והמסחר שמעצם טבעם מוכרים לשוק המקומי. המסקנה המתבקשת היא שהמשכילים בענפים אלה רכשו השכלה שאינה רלוונטית למשרה שהם מאיישים. ממצא זה עולה בקנה אחד עם ממצא חשוב של ברנד, היינו שבישראל יש תשואה נמוכה מאוד להשכלה בענפים שמוכרים בעיקר לשוק המקומי. המסקנה שהסקנו מסייעת להסביר הן את הפריזון הנמוך בענפים אלו והן את התשואה הנמוכה להשכלה של עובדיהם.

הנתונים מישראל על התפתחות מלאי ההון⁷ לעובד עקביים עם פיגור הפריזון בענפים המוכרים בעיקר לשוק המקומי. כפי שעולה מאיור 3, בין 1995 ל-2011 חל גידול מהיר ועקבי במלאי ההון לעובד בענפי התעשייה המייצאים⁸, בשעה שבענפים האחרים גידולו היה מתון בהרבה, ובסוף התקופה הוא אף היה אפסי⁹. מתניות העלייה בענפים אחרים אלה יכולה לנבוע מכך שהתפוקה השולית של ההון נמוכה בהם, בין השאר בגלל חולשת ההון האנושי שמצאנו בהם. מתניות זו מתבטאת כמובן בגידול איטי של הפריזון לעובד, אך היא עלולה גם לשקף איטיות בהטמעה של חדשנות טכנולוגית. הממצאים שהבאנו מחדדים את התמונה הדואלית המצטיירת במשק. המגזר המייצא וחלק מענפי השירותים ניצלו בהדרגה את היתרון היחסי של ישראל בתחום ההון האנושי והחדשנות, והדבר מניב פריזון יחסי גבוה; החלק האחר של

המשק, לעומת זאת, אינו מנצל כהלכה את היתרון של ישראל בתחום זה¹⁰. הענפים שנותרו מאחור הם ענפים עתירי עבודה שמצליחים להתבסס על כוח עבודה זול יחסית, הודות לריבוי הטבעי המהיר בישראל והודות לשימוש בעובדים זרים המשתכרים שכן נמוך.

המועצה הלאומית לכלכלה מצאה שקיימים במשק מחסור במהנדסים וחסמים להגדלת מספרם, וגורמים שונים פועלים לטיפול בבעיה. חשוב להמשיך ולטפח את ענפי היצוא עתירי ההון האנושי והחדשנות באמצעות הסרת חסמים להגדלה נוספת של היצע העובדים במקצועות ההנדסה הרלוונטיים לתחום הטכנולוגיה העילית. מצד שני, ייתכן שהפוטנציאל המשמעותי יותר לשיפור הפריזון במשק טמון דווקא בענפי תעשייה שאינם מייצאים הרבה לעת עתה, ובוודאי בענפים בלתי סחירים כמו ענף הבנייה, ענף המסחר והחלק המסורתי יותר של ענפי השירותים שקיומם מחויב המציאות. לשם מימוש הפוטנציאל בהם יש לגבש וליישם מדיניות שתגדיל את ההיצע של עובדים בעלי השכלה רלוונטית להם, תעודד בהם הטמעה של החזית הטכנולוגית¹¹, ותגביר את הסתמכותם על עובדים בעלי מיומנויות והון אנושי. כך אולי יצטמצם הפיגור בעתירות ההון האנושי של חלק מהענפים, תגדל בהם כדאיות ההשקעה בהון פיזי, ויקטן פיגור הפריזון בהם ובכלל המשק.

⁶ יוצאי דופן הם ענף החקלאות וענף החשמל והמים, משום שבשניהם יש שיעור גבוה יחסית של משכילים ופריזון נמוך. כנראה שגורמים אחרים, ייחודיים, מביאים לכך שהפריזון לעובד נמוך יחסית לעולם בענפים אלה (למשל הבדלי אקלים, הבדל במחירי המים ובהרכב הגידולים בענף החקלאות, והבדלים בהיבטים מבניים ותשתיתיים בענפי החשמל והמים).

⁷ קשה לערוך השוואה בין-לאומית של מלאי ההון ברמת פירוט ענפית, משום שהנתונים חלקיים מאוד ואמינותם מוגבלת.

⁸ אנו מתמקדים בענפי התעשייה המייצאים כיוון שהנתונים על מלאי ההון של ענפי השירותים המייצאים – כגון ענפי המחשוב והמחקר והפיתוח – אינם זמינים בנפרד מהנתונים של יתר ענפי המסחר והשירותים, ענפים שמרביתם מוכרים בעיקר לשוק המקומי.

⁹ בענף הבנייה אמנם חל גידול מהיר בהון לעובד בשנות הגאות הקודמת של הענף, אך בין 2004 ל-2011 מלאי ההון היה תנודתי ונע סביב אותה רמה. דוח בנק ישראל לשנת 2010 גם מראה שמלאי ההון בענף נמוך בהשוואה לעולם.

¹⁰ ישראל מדורגת במקום השלישי ב-OECD בשיעור בעלי ההשכלה הגבוהה.

¹¹ דוגמא לעידוד שכזה היא המימון שמספק המדען הראשי במשרד הכלכלה לשם הטמעה של תהליכי ייצור חדשניים בענפים המסורתיים, לצד עידוד המחקר והפיתוח של חדשנות.

תיבה ב'-2: שינויים באופן שבו מערכת החשבונאות הלאומית מתייחסת להשקעה במחקר ופיתוח

באוגוסט 2013 החלה הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה לעדכן את מערכת החשבונאות הלאומית בהתאם להמלצות של המדריך הבין-לאומי החדש (System of National Accounts 2008). העדכונים שהוחלו עד כה, ויושמו באופן רטרואקטיבי לגבי השנים 2006—2012, העלו את רמת התמ"ג בכ-7% בממוצע¹. השינויים שנערכו בסדרות של החשבונאות הלאומית כללו בין היתר הכללה של הערך המוסף של שירותי התיווך הפיננסי, שינוי בשיטת הרישום של יצוא ויבוא סחורות בהתאם להחלפת הבעלות על הסחורה, והוספה של תפוקת הבנק המרכזי לצריכה הציבורית. אולם אחד השינויים המרכזיים נוגע להכללת סדרה חדשה של השקעה במחקר ופיתוח (מו"פ) בסעיף ההשקעות בנכסים קבועים, ושינוי זה ניצב במוקד התיבה. מחקרים רבים מדגישים את חשיבותה של ההשקעה במו"פ כאחד המקורות המרכזיים לצמיחה כלכלית. בשעה שהתיאוריה הכלכלית הניאו-קלאסית ראתה בשינויים טכנולוגיים תהליך אקסוגני והדגישה את צבירתו של הון פיזי כגורם מרכזי להתפתחות כלכלית, מחקרים מאוחרים יותר הדגישו את חשיבות ההשקעה במו"פ, ואת תרומתה ליצירת ידע מדעי וטכנולוגי חדש, כמקור מרכזי לצמיחה כלכלית². התפתחות זו במחשבה הכלכלית, יחד עם הגידול בחלק של ההשקעה במו"פ בתוצר, הם אלה שהביאו לשינויים בהתייחסות להשקעה במו"פ ובהכללת תרומתה לפעילות הכלכלית גם במערכת החשבונאות הלאומית.

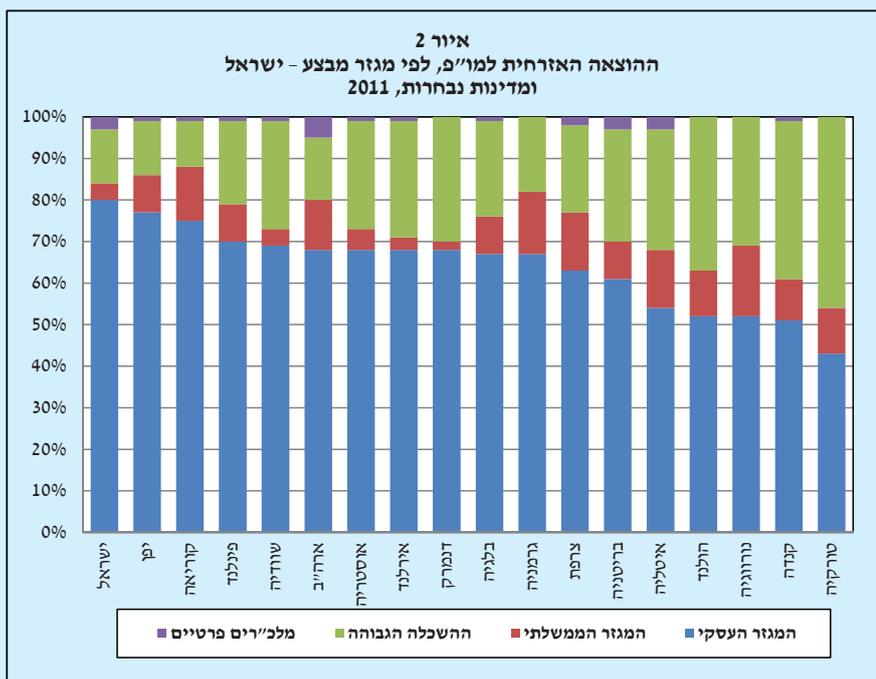
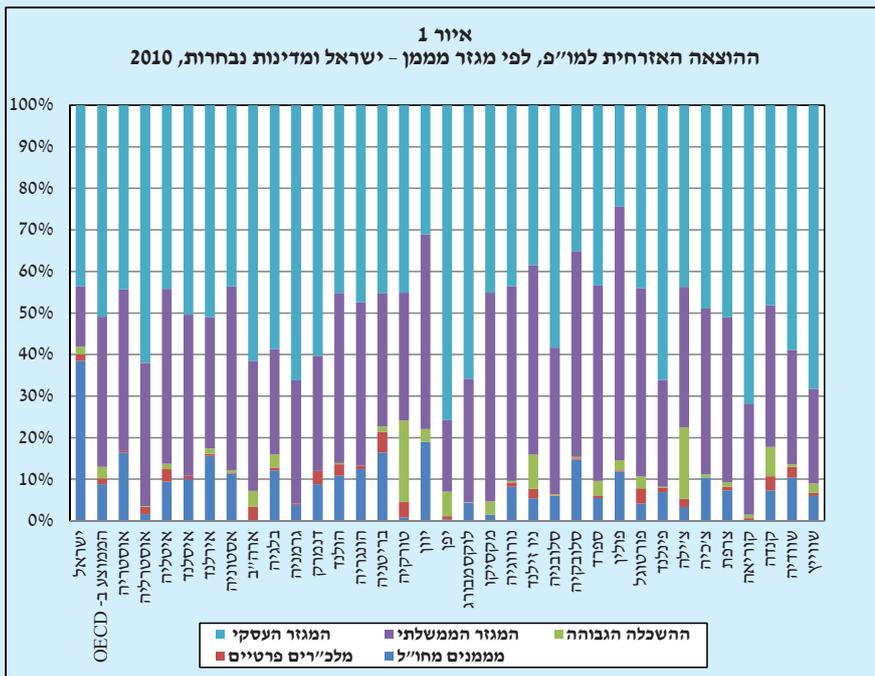
המערכת הקודמת של החשבונאות הלאומית ראתה בהוצאה על מו"פ מוצר ביניים שעלות ייצורו נכללה יחד עם הוצאות הייצור האחרות של הפירמה. ההמלצות החדשות מגדירות אותה כהוצאה סופית לייצור מוצר חדש (סוג של השקעה), אשר מגדילה את הערך המוסף של הפירמה ועל כן משפיעה באופן חיובי על התוצר. נוסף על כך, מאחר שהחשבונאות הלאומית רואה בהוצאה על מו"פ סוג של השקעה, הוצאה זו נכללת כסדרה חדשה ("השקעה במוצרי קניין רוחני") בסעיף ההשקעה בנכסים קבועים. שינוי זה בהגדרה והחלתו ההדרגתית במערכת החשבונאות הלאומית הביאו עד כה לגידול ממוצע של כ-2% בשנה ברמת התוצר, בדומה לגידול שחל במדינות אחרות בעקבות שינוי זה בסיווג³. אולם עדיין אין זה ברור מה תהיה ההשפעה הסופית על התמ"ג, לאחר שייכללו גם סעיפים נוספים של השקעה במו"פ, ועד כמה הגידול הסופי בתמ"ג יהיה גבוה בהשוואה בין-לאומית.

מהשוואה בין-לאומית עולה שההוצאה האזרחית למו"פ, כאחוז מהתוצר, גבוהה בישראל יותר מאשר בכל חברה אחרת ב-OECD, והיא ודאי גבוהה מהממוצע בארגון: ההוצאה למו"פ בישראל עומדת על 4.5% תוצר בשעה שהממוצע ב-OECD עומד על כ-2%. הרכבם של מקורות המימון אף הוא יוצא דופן, היות שהוא מגיע בעיקר מהמגזר העסקי (80%), ומחציתו של שיעור זה מגיעה מחו"ל (תרשים 1), מחברות אס בין-לאומיות המחזיקות בישראל מרכזי פיתוח. הממשלה מממנת כ-15% מההוצאה למו"פ, והשאר מגיע ממלכ"רים ומהמוסדות להשכלה גבוהה. הרכבם של מקורות המימון משפיע בצורה ניכרת על הרכב הביצוע: רוב ההוצאה למו"פ שהמגזר העסקי מממן גם מופנית למגזר זה (בעיקר לענף המו"פ, לענף שירותי המחשב ולענפי תעשייה בעלי עצימות טכנולוגית גבוהה), וההוצאה הממשלתית מופנית בעיקרה למערכת ההשכלה הגבוהה ולמשרדי הממשלה השונים. שיעור ההוצאה המופנה למגזר העסקי הוא הגבוה ביותר ב-OECD, ואילו שיעורי ההוצאה המופנים למגזרים האחרים נמוכים בהשוואה בין-לאומית (תרשים 2).

¹ יש לציין כי מחצית מעלייה זו נבעה משינויים שאינם קשורים למדריך הבין-לאומי החדש, אלא לעדכונים שוטפים של מערכת החשבונאות הלאומית. חלק מעדכונים אלה נערך מדי שנה (הכללת סקר הוצאות המשפחה 2011), וחלק נערך אחת לכמה שנים (שינויים בסיווג הענפי של הכלכלה, עדכון הנתונים על פי לוח תשומה-תפוקה חדש וסקר יעדי יבוא). הגידול במקורות בא לידי ביטוי בגידול בשימושים: חלה עלייה משמעותית בסעיף ההשקעות (עלייה של 15% בהשקעה בנכסים קבועים), ועלייה מתונה יותר בסעיף ההוצאה לצריכה הפרטית (4.5%) ויצוא הסחורות והשירותים (3.5%).

² ראו: Romer (1990), Helpman (1992), Griliches (1998). מחקרים אלו מצביעים על כך שגידול של 1% בהשקעה במו"פ מגדיל את הפריון הכולל (TFP) ב-0.1%—0.3%, והשוונות בממצאים נובעת בין השאר משוני בשיטות האמידה ובמקורות הנתונים על ההשקעה במו"פ, כמו גם ממדגם שונה של מדינות ותקופות. ראו Nadari (1993), Guelllec and Potterie (2001).

³ ההמלצות בנוגע לשינוי הסיווג של ההשקעה במו"פ כבר יושמו באופן חלקי במדינות הבאות: אוסטרליה (השינוי הוביל לגידול של כ-1.5% תוצר), קנדה (גידול של כ-1.6% תוצר), וארה"ב (גידול של כ-2% תוצר).

ההוצאה האזרחית למו"פ מהווה בישראל כ-4.5% תוצר, כלומר היא גבוהה משמעותית מהיקף ההשקעה במו"פ שמערכת החשבונאות הלאומית סיווגה עד כה כ"השקעה במוצרי קניין רוחני". זאת מאחר שההשקעה במו"פ במערכת החשבונאות הלאומית עדיין אינה כוללת את ההשקעה הממשלתית האזרחית במו"פ (בעתיד היא צפויה לכלול גם את ההשקעה הממשלתית הביטחונית במו"פ). מאידך גיסא, חלק נכבד מההוצאה על מו"פ במגזר העסקי נעשה בידי מרכזי הפיתוח בישראל, בפרט של חברות רב-לאומיות. חלק זה כבר נכלל במערכת החשבונאות הלאומית בנתוני יצוא השירותים, מפני שהידע הנוצר בתהליך המו"פ אינו שייך למשק, אלא לחברות הזרות; במילים אחרות, מדובר בתהליך של יצוא שירותי מו"פ, ולא בהשקעה בנכס מקומי⁴. מכאן נובע כי אף על פי ששיעור ההוצאה האזרחית למו"פ בישראל גבוה יותר מאשר בכל שאר המדינות ב-OECD (וסביר להניח שגם שיעור ההוצאה הביטחונית למו"פ יהיה יוצא דופן), השינויים במערכת החשבונאות הלאומית אינם צפויים בהכרח להגדיל את התמ"ג בשיעור גבוה יותר מאשר במדינות אחרות.

מקורות:

מוסד שמואל נאמן (2013), מדדים למדע, לטכנולוגיה ולחדשנות בישראל: תשתית נתונים השוואתית, מס' 4.

Coe, D. T. and E. Helpman (1995), "International R&D Spillovers", *European Economic Review*, Vol 39.

Romer, P.M. (1990), "Endogenous Technical Change", *Journal of Political Economy*, Vol 98.

Griliches, Z. (1988), "Productivity Puzzles and R&D: Another Non-explanation", *Journal of Economic Perspectives*, Vol 2.

Guellec, D. and B. P., Potterie (2001), "R&D and Productivity Growth: Panel Data Analysis of 16 OECD Countries", *OECD Economic Studies*, No. 33.

Nadiri, I. (1993), "Innovations and technological spillovers", *NBER Working Paper Series* No. 4423.

⁴ עם זאת, אין להמעיט בתועלת המשקית מאותם מרכזי פיתוח. מרכזים אלה מאופיינים בערך מוסף גבוה (הערך המוסף למשרת שכיר בענף שירותי מחשוב, מחקר ופיתוח עמד בשנת 2012 על 320 אלף ש"ח, לעומת 270 אלף בענפי התעשייה), ובשכר גבוה למשרת שכיר (השכר הממוצע למשרת שכיר במרכזי מחקר ופיתוח תוכנה עמד על 28 אלף ש"ח, לעומת 8.9 אלפים בשנת 2012). נוסף על כך קיימת התועלת המשקית העקיפה מאותם מרכזי פיתוח, שנובעת מזליגת ידע ופיתוח ההון האנושי של העובדים המועסקים בהם.